

Araştırma Makalesi / Research Article

Kemal Tahir Eserlerinde Dini Motifler*

Hasan Hüseyin CANDEMİR¹ Mustafa Derviş DERELİ² ¹ Doktora Öğrencisi, Erciyes Üniversitesi, Din Sosyolojisi Anabilim Dalı, Kayseri, Türkiye
*PhD Candidate, Erciyes University, Department of Sociology of Religion, Kayseri, Türkiye*ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6639-2129> | ROR ID: <https://ror.org/047g8vk19> | hashuscan@gmail.com² Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Sosyolojisi Anabilim Dalı, Konya, Türkiye
Assoc. Prof., Necmettin Erbakan University, Faculty of Theology, Department of Sociology of Religion, Konya, Türkiye
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0263-7606> | ROR ID: <https://ror.org/013s3zh21> | mdervisdereli@erbakan.edu.tr

*Corresponding Author/Sorumlu Yazar

Makale Bilgileri	Öz
Makale Geçmişi Geliş: 06.04.2025 Kabul: 14.09.2025 Yayın: 30.12.2025	Tarih boyunca birçok toplumun hayatında kendisine yer edinen din, aynı zamanda yazar ve aydınlar tarafından sürekli irdelenen bir konu olmuştur. Bu yönüyle birçok farklı tanımlamalarla, betimlemelerle ve eleştirilerle karşı karşıya kalmıştır. Türk Edebiyatının önde gelen edebiyatçılarından biri olup özellikle roman türünde verdiği eserler ile şöhret bulan Kemal Tahir de hem kendi düşünce dünyasını betimlemek hem de içinde bulunduğu toplumun din algısını açığa çıkartmak adına eserlerinde dine yer vermiştir. Bu çalışma, bizzat kendi eserlerinden hareketle Kemal Tahir'in dine yaklaşımını ve din merkezli fikirlerini konu edinmektedir. "Cumhuriyet döneminin önde gelen yazarlarından biri olan Kemal Tahir'in eserlerinde hangi dini tema ve motifler yer almaktadır?" temel araştırma sorusuna odaklanan bu çalışmada düşünce dünyası ve şair-sosyolog kimliğinden hareketle Kemal Tahir'in eserlerindeki dini motifler açığa çıkartılarak din-toplum ilişkisine dair görüşleri ortaya konmaktadır. Din sosyolojisi ile edebiyat sosyolojisi disiplinlerinin kavşak noktasında konumlanan bu çalışmada Kemal Tahir'in dine yaklaşımının objektif bir şekilde ortaya konması amaçlanmıştır. Literatür taraması yönteminin yanı sıra nitel yöntem ve doküman incelemesi tekniğinin kullanıldığı bu çalışmada sonuç olarak Kemal Tahir'in, içerisinde yaşadığı dönemin şartlarına göre dine karşı farklı bakış açıları geliştirdiği ve bilhassa hayatının son dönemlerine doğru yazdığı eserlerinde dini, sosyal kültürel hayatın bir parçası olarak konumlandığı bulgusuna ulaşılmıştır.
Anahtar Kelimeler: Din Sosyolojisi, Kemal Tahir, Din, Toplum, Dini Motif.	

Religious Motifs in Kemal Tahir's Works

Article Info	Abstract
Article History Received: 06.04.2025 Accepted: 14.09.2025 Published: 30.12.2025	Religion, which has played a significant role in the lives of various societies throughout history, has long attracted the attention of writers and intellectuals, becoming a subject of diverse definitions, interpretations, and critiques. Kemal Tahir, who is one of the leading literary figures of Turkish Literature and is especially famous for his works in the novel genre, has included religion in his works both to describe his own intellectual framework and to reveal the prevailing religious perceptions of the society in which he lived. This study focuses on Kemal Tahir's approach to religion and his religion-centered ideas based on his literary corpus. Centered on the main research question "Which religious themes and motifs are included in the works of Kemal Tahir, one of the leading writers of the Republican period?", this study reveals the religious motifs in Kemal Tahir's works based on his world of thought and poet-sociologist identity and reveals his views on the relationship between religion and society. This study, located at the intersection of sociology of religion and sociology of literature, aims to reveal Kemal Tahir's approach to religion in an objective way. In addition to the literature review method, qualitative method and document analysis technique were used in this study. As a result, it is understood that Kemal Tahir developed varying perspectives on religion in accordance with the socio-political conditions of his time. Notably, in his later works, it was concluded that he positioned religion as a part of social and cultural life.
Keywords: Sociology of Religion, Kemal Tahir, Religion, Society, Religious Motifs.	

Atıf/Citation: Candemir, Hasan Hüseyin – Dereli, Mustafa Derviş. "Kemal Tahir Eserlerinde Dini Motifler". *Akif* 55/2 (2025), 282-305. <https://doi.org/10.51121/akif.2025.87>***Etik Beyan/Ethical Statement:** Bu makale, ilk yazarın "Kemal Tahir Eserlerinde Dini Motifler" (Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021) başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir. / This article is derived from the first author's master's thesis entitled 'Religious Motifs in the Works of Kemal Tahir' (Erciyes University Institute of Social Sciences, 2021).

"This article is licensed under a **Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License** (CC BY-NC 4.0)" / Bu makale, **Atıf-GayriTicari (CC BY-NC 4.0) Uluslararası Lisansı** altında lisanslanmıştır."

Giriş

Tarih boyunca toplumların şekillenmesinde rolü olan din, Türk toplumunun var olma serüveninde de kendisinden söz ettirmeyi başarmıştır. Bu nedenle Türk toplumunda birçok şair ve yazar eserlerinde dine bir şekilde atıf yapmak durumunda kalmıştır. Din konusuna eserlerinde farklı bağlamlarda yer veren yazarlardan biri de Kemal Tahir'dir. Düşünce dünyasından hareketle eserlerini şekillendiren yazar, dini hem kendi düşünce dünyasını betimlemek hem de içinde bulunduğu toplumun din algısını açığa çıkartmak adına eserlerinde kullanmıştır.

Bu çalışma, Kemal Tahir'in dine yaklaşımını ve din merkezli fikirlerini yazarın bizzat kendi eserlerinden hareketle konu edinmektedir. Çalışmanın temel araştırma problemi, "Cumhuriyet döneminin önde gelen yazarlarından biri olan Kemal Tahir'in eserlerinde hangi dini tema ve motifler yer almaktadır?" şeklinde belirtilebilir. Çalışmanın amacı ise Kemal Tahir'in hayatı, düşünce dünyası ve eserlerinden hareketle Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluş döneminde yaşayan bir yazarın toplum ve din arasındaki etkileşimi nasıl ele aldığını ortaya çıkarmaktır. Çalışma iki temel hedefe yönelik olarak ortaya çıkmıştır; ilki, Kemal Tahir'in hayatını ve zihniyet dünyasını kısmen de olsa ortaya koymak; ikincisi ise eserlerinde temas ettiği dini motiflerden hareketle onun din ve toplum arasında kurmuş olduğu ilişkiyi incelemektir.

Çalışmamızın temel kavramlarından birini teşkil eden *motif*, Türk Dili Kurumu Sözlüğünde "Kendi başlarına konuya özellik kazandıran öğelerin her biri; örge"¹ şeklinde tanımlanmaktadır. Toplumda yer edinmiş kültürle ve gelenekle irtibatı sonucu ortaya çıkan ve dini bir içeriğe/arka plana sahip olan kelime, söylem ve pratiklere de "dini motif" demek mümkündür. Dini motifler geçmişten geleceğe kültürler arası bir aktarıma sahip olabileceği gibi yeni bir kullanımla da ortaya çıkabilir. Örnek vermek gerekirse hayatın akışında doğal olarak dillendirilen "Allah korusun, Allah'a ısmarladık" gibi ifadeler birer dini motiftir. Dini motifler, bunları kullanan veya hayatında pratiğe döken insanların zihniyet dünyasını ortaya çıkartmanın yanı sıra o toplumun sosyolojik yapısını ve din ile olan irtibatını anlamamıza da imkân sağlamaktadır. Bu bakımdan din sosyolojisi açısından kullanışlı bir kavram hüviyetindedir.

Araştırmamızda literatür taramasının yanı sıra nitel araştırma tekniklerinden biri olan doküman incelemesinden faydalanılmıştır. Doküman incelemesi; araştırmacının kitaplar, yazılı belgeler, arşiv kayıtları, gazeteler, resmi toplantı tutanakları, kişisel günlükler, anı defterleri, mektuplar, e-mailler, sosyal medya paylaşımları gibi çok çeşitli dokümanları araştırma kapsamında tetkik etmesine karşılık gelir.² Bu bağlamda Kemal Tahir'in 19 eseri ayrıntılı olarak incelenmiş, din/İslam kelimesinin doğrudan geçtiği veya din/İslam ile ilgili olan kelimeler, kavramlar, cümle ve paragraflar belirlenmiştir. Bu kısımlar, doğrudan eserlerinden yapılan alıntılar yoluyla ilgili başlıklar altında sosyolojik olarak irdelenmiş ve çeşitli bağlamlarla derinleştirilmiştir. Yazarın romanlarında dikkat çeken bazı önemli ayrıntıları daha yakından analiz edebilmek adına çoğunluğunu hapishanede kaldığı dönemde kaleme aldığı *Notlar* adlı eserleri ile eş zamanlı bir çalışma yürütülmüş ve böylelikle yazarın karakterler üzerinden yansıttığı fikirlerin objektif şekilde sunulması hedeflenmiştir.

Bu makalede en fazla istifade edilen kaynaklar, elbette doküman incelememizin de odağını teşkil eden Kemal Tahir'in 19 romanı, 15 cilt halinde yayınlanan *Notlar*'ı ve mektup

¹ Türk Dil Kurumu, "Motif" (Erişim 16 Mart 2025).

² Sharan B. Merriam, *Nitel Araştırma -Desen ve Uygulama İçin Bir Rehber-*, çev. Selahattin Turan (Ankara: Nobel Yayınları, 2015), 131.

türünde verdiği eserler olmuştur. Bununla birlikte Kemal Tahir üzerine yapılmış diğer araştırmalardan da yararlanılmıştır. Kemal Tahir'in fikriyatına ve romanlarına yönelik hazırlanmış edisyon kitaplar³ belli düzeyde bulunmakla birlikte onun eserlerini sosyoloji ve din sosyolojisi odağında araştıran çalışmalar son derece azdır. Makalemizin konusuyla bu anlamda en fazla örtüşen çalışma, Elif Kabaca'nın din sosyolojisi alanında hazırlamış olduğu "Kemal Tahir'in Din ve Toplum Görüşleri"⁴ başlıklı yüksek lisans tezidir. Bu tezde Kemal Tahir'in ailesi, çocukluğu ve gençliğine değinildikten sonra ayrı başlıklar halinde toplum hakkındaki ve din hakkındaki görüşleri ele alınmıştır. Makalemizde istifade ettiğimiz bir diğer önemli çalışma ise Muhammed Hüküm tarafından yapılan "Sosyolojik Bir Bakışla Kemal Tahir Romanları"⁵ başlıklı adli doktora çalışması olmuştur. Hüküm, çalışmasında Kemal Tahir romanlarını sosyolojik bir bağlamda analiz etmiştir. Bu makalede Kemal Tahir'in eserleri, söz konusu çalışmalardan daha farklı bir bakışla "dini motif" kavramı üzerinden incelenmiş ve din-toplum ilişkisi bu merkez kavram etrafında yorumlanmıştır.

1. Kemal Tahir'in Hayatı ve Eserleri

15 Nisan 1910'da İstanbul'da dünyaya gözlerini açan yazarın gerçek adı İsmail Kemalettin Demir'dir. Bir deniz subayı olan babası aynı zamanda II. Abdülhamit'in yaverlerinden biri olan Yüzbaşı Tahir Bey'dir. Annesi ise Osmanlı sarayında Abdülhamit'in kızı Naile Sultan'ın hizmetinde bulunan ve sarayda "Hubser" adıyla bilinen Nuriye Hanım'dır.⁶ İmparatorluğun çalkantılı döneminde hayatlarını birleştirme kararı alan Tahir Bey ve Nuriye Hanım çifti de bu dönemden etkilenenler arasındaydı. Tahir Bey'in Abdülhamid'e olan sadakatinden olsa gerek İttihat ve Terakki Cemiyeti Tahir Bey'in rütbesini indirerek emekliye ayırdı. Kemal Tahir işte bu dönemde dünyaya geldi. Balkan savaşı esnasında silahaltına alınan Tahir Bey savaş sonrasında sivil hayatına dönse de bu uzun sürmedi, 1. Dünya Savaşı esnasında yeniden silahaltına alındı.⁷

Kemal Tahir'in eğitim hayatı, babasının görev yerlerinin sık sık değişikliğe uğraması nedeniyle Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde devam etti. 1923'te İstanbul Kasımpaşa'daki Cezayirli Hasan Paşa Rüştüyesi'nden mezun olan Kemal Tahir, Galatasaray Lisesi'nde 10'uncu sınıf öğrencisiyken ailesinin geçimine katkıda bulunmak adına eğitimini yarıda bıraktı. Karaköy Palas'ta bir avukatın yanında kâtip olarak çalışmaya başladı. Ancak aldığı ücret, ailesinin geçimine yetmediği için yeni bir çare olarak bir süre Zonguldak Maden Kömürü İşletmesinde ambar memurluğu görevinde bulundu. 1932'de İstanbul'a dönerek burada *Son Posta*, *Haber*, *Vakit* gibi gazetelerde editörlük, röportaj yazarlığı, çevirmenlik yaptı. Aynı zamanda *Yedigün*, *Karikatür* gibi bazı dergilerde sayfa sekreterliği görevinde bulundu. *Karagöz* gazetesinde başyazarlık, *Tan* gazetesinde ise yazı işleri müdürlüğü yaptı.⁸

1938 yılında Nazım Hikmet'le birlikte Donanma Komutanlığı Askeri Mahkemesi'nde "Askeri isyana teşvik" suçlamasıyla yargılandı. 15 yıl hapse mahkûm olduğu bu yargılamadan,

³ İlgili bazı çalışmalar için bk. Asım Öz, *Kemal Tahir Kitabı: Bir Aydın Üç Dönem* (Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 2021); İrfan Yiğit, *Türkiyeli Bir Aydın: Kemal Tahir* (Çorum Belediyesi Kent Arşivi, Çorum, 2013).

⁴ bk. Elif Kabaca, *Kemal Tahir'in Din ve Toplum Görüşleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

⁵ bk. Muhammed Hüküm, *Kemal Tahir Romanlarının Edebiyat Sosyolojisi Açısından İncelenmesi* (Ankara: Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016).

⁶ Ömer Faruk K., *Türkiye'nin Ruhu Kemal Tahir* (Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2018), 11.

⁷ Alaattin Karaca, "Dragomanlar Ülkesinde Yerli Bir Aydın", *Kitap Zamanı* 50 (2010), 48.

⁸ Atilla Özkırımlı, "Kemal Tahir", *Türk Edebiyatı Ansiklopedisi*, (İstanbul: Cem Yayınevi, 1987), 3/742.

yıllar sonra “Komünistlik suçundan 15 yıl hapse mahkûm edildiğim gün kitaplığımı birisi elden geçirseydi, yüzlerce sağ kitaba karşılık 5-6 sol kitap ya bulurdu ya bulamazdı!” diyerek bahsetti.⁹

12 yıl aradan sonra genel afla özgürlüğüne kavuşan Kemal Tahir, İstanbul’a döndükten sonra bir süre İzmir Ticaret gazetesinin İstanbul temsilcisi olarak görev yaptı. Kemal Tahir ilk evliliğini Fatma İrfan Akersin ile gerçekleştirdi; ancak bu evliliği 1940 yılında, Kemal Tahir Çankırı Cezaevi’nde tutuklu iken karısı Fatma İrfan’ın mahkemeye başvurusu sonucunda boşanma ile sona erdi. Daha sonra Kemal Tahir, ikinci evliliğini Semiha Sıdıka Hanım ile yaptı.¹⁰

Edebiyat serüveninin ilk yıllarında Yahya Kemal hayranı olan ve yazı hayatına şiirle başlayan Kemal Tahir’in ilk şiirleri Abdullah Cevdet’in neşrettiği *İctihad* dergisinde yayımlandı. Edebiyat camiasına kararlı bir şekilde dahil olması ise Yakup Sabri, Ertuğrul Şevket, İsmail Safa ve Arif Nihat Asya ile birlikte çıkardıkları *Geçit* dergisiyle oldu (1933-1934). *Varlık* ve *Ses* dergilerinde (Cemalettin Mahir ve İsmail Kemalettin mahlaslarıyla) sosyal ve politik içerikli şiirler yayımladı. Sonraları yavaş yavaş şiir serüveni sona eren Kemal Tahir’in 1929’da Nazım Hikmet’le tanıştıktan sonra fikirlerinde ve sanat anlayışında önemli ölçüde değişiklikler yaşandı. Romancılığa doğru ilk adımını bu yıllarda atmış oldu (1935-1940). Bu sırada yayımladığı *Namık Kemal İçin Diyorlar ki* (1936) adlı kitabı ilgiyle karşılandı.¹¹ 1938’den itibaren yazarlığı için kendi deyimiyle malzeme toplamaya elverişli olan hapishane hayatı boyunca notlar edinip eserlerine hazırlık sürecine başladı.

İlk hikâyeleri 1941’de *Tan* gazetesinde Cemalettin Mahir mahlasıyla yayınlandı. Bunlar *Göl İnsanları* adıyla kitap haline getirilip basıldı, daha sonra yazdığı bütün hikâyelerini de aynı kitabın sonraki basımında toplayarak genişletti. *Sağırdere* romanını *Son Posta* ve *Esir Şehrin İnsanları* romanını *Yeni İstanbul* gazetelerinde parça parça yayımladı. Bu arada çeşitli takma adlarla bir dizi dedektif, polisiye ve macera romanı yazdı.¹² Daha önceki eserlerinde çeşitli mahlaslar kullanan yazar, kendisine asıl şöhret kazandıran romanlarını 1955’ten sonra ve Kemal Tahir adıyla yayımlamaya başladı.

1957 yılında 14 ay gibi bir süre boyunca Aziz Nesin ile birlikte Düşün Yayınevini yönetti. 1960’tan sonra tüm ilgisini edebiyata yönelten ve hayatını romanlarının geliriyle idame ettiren Kemal Tahir, bu yıllarda *Dost* dergisinin düzenlediği yarışmada “Yılın Romancısı” ödülünü almaya hak kazandı. 1968 yılında Marksizm’in toplum üzerindeki etkilerini yakından incelemek amacıyla o dönemki ismiyle SSCB’ye gitti ve birtakım gözlemler yaptı. 21 Nisan 1973 gecesi davetli olarak gittiği Mehmet Barlas’ın evinde, Mete Tuncay ile girdiği bir tartışma sonucu geçirdiği kalp krizi nedeniyle vefat etti. Naaşı Erenköy Sahrayı Cedit Mezarlığına defnedildi.¹³

Edebiyat hayatına şiir ile başlayan Kemal Tahir öyküden romana, denemelerden mektuplara birçok alanda eserler vermiş, özellikle roman taslaklarının üzerinde sayfalarca notlar alarak titiz bir şekilde çalışmıştır. Romanları ve notlarında gerçekçiliği ön plana çıkaran Kemal Tahir, toplumu ve toplumsal sorunları anlamayı, anlatmayı ve çözüm üretmeyi hedeflemiştir. Bu bağlamda insan tarihini çözümlemeyi ve ortaya çıkan sonucu toplumun gelişmesi için kullanmayı öngören tarihsel maddecilikten yararlanmıştır.¹⁴

⁹ İrfan Yiğit, *Türkiyeli Bir Aydın Kemal Tahir* (Çorum Belediyesi Arşivi Yayınları, 2013), 48.

¹⁰ Karaca, “Dragomanlar Ülkesinde Yerli Bir Aydın”, 52.

¹¹ Kemal Kahraman, “Kemal Tahir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/228.

¹² Kahraman, “Kemal Tahir”, 25/228.

¹³ Yiğit, *Türkiyeli Bir Aydın Kemal Tahir*, 50.

¹⁴ İsmet Bozdağ, *Kemal Tahir Sohbetleri* (3. baskı) (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1980), 21.

Edebiyat hayatına şiir ile başlayan Kemal Tahir tercüme faaliyetlerinin yanı sıra 19 roman, 4 hikâye kitabı, 15 kitaptan oluşan *Notlar* ve mektuplarıyla Türk ve dünya edebiyatına çok önemli katkılarda bulunmuştur.¹⁵ Yayınlanma tarihlerini dikkate alarak Kemal Tahir'in eserlerini kronolojik olarak şöyle sıralamak mümkündür: *Göl İnsanları* (1955), *Sağırdere* (1955), *Esir Şehrin İnsanları* (1957), *Körduman* (1957), *Rahmet Yolları Kesti* (1957), *Yedi Çınar Yaylası* (1958), *Köyün Kamburu* (1959), *Esir Şehrin Mahpusu* (1962), *Kelleci Memet* (1962), *Yorgun Savaşçı* (1965), *Bozkırdaki Çekirdek* (1967), *Devlet Ana* (1967), *Kurt Kanunu* (1969), *Büyük Mal* (1970), *Yol Ayrımı* (1971), *Namusçular* (1974), *Karılar Koşuşu* (1974), *Hür Şehrin İnsanları* (1976), *Bir Mülkiyet Kalesi* (1977) ve *Notlar* (1989). Güçlü edebiyatçılığı ve entelektüel kişiliğiyle Kemal Tahir'in kaleme almış olduğu bu eserlerine ayrıntılı olarak değinmek makalemizin sınırlarını fazlasıyla aşacağından, burada diğerlerine nazaran daha fazla ön plana çıkan *Devlet Ana* ve *Kurt Kanunu* romanlarına kısaca değinmekle yetineceğiz.

Kemal Tahir'in en önemli eseri olarak kabul edilen ve 1968 Türk Dil Kurumu Roman Ödülü'nü kazanan *Devlet Ana*, onun düşünce yapısını da en iyi yansıtan eserlerinden biri olarak anılmaktadır. Kemal Tahir'in *Devlet Ana* romanında kullandığı üslup büyük oranda Dede Korkut hikâyeleri etkisi taşımaktadır. Kemal Tahir'in bu eserde gerçekçi çizgiden uzaklaşıp halk hikâyelerinin destansı söylevlerinden yararlanmaktadır. Yazar konu olarak her ne kadar siyasi ve sosyal meseleleri öne çıkarsa da verdiği en etkili mesaj, Anadolu insanını konuştuğu dille anlatmanın romana sağlayacağı katkı olmuştur. *Devlet Ana* romanında Kemal Tahir dilde sadece musikiyi ve sesi değil; psikoloji ve tarihsel birikimini de sergilemeyi başarır.¹⁶ Osmanlı Devleti'nin henüz kuruluş çağındaki aşiret yaşam tarzını konu edinen romanda kurucu ailenin birçok özelliği konu edilir. Ailenin sosyal yapısı, gelenek görenekler, âdetler bu konular arasındadır. Osmanlı Devleti'nin kuruluş aşamasında Söğüt civarındaki yaşam tarzı okuyuculara destansı bir masal tadında sunulur. Bu bağlamda devletin büyümesinde etkili olan şahsiyetlerin hayat hikâyelerinden de yararlanılmıştır. Ertuğrul Gazi, Osman Bey ve Orhan Bey bu şahsiyetlerdir.

Kemal Tahir, *Kurt Kanunu*'nda ise Cumhuriyet'in en bunalımlı dönemlerinden biri olarak değerlendirilen İzmir Suikastı olayına karışanların ve ilişkilendirilenlerin hikâyesini ele alır. İttihatçılar arasındaki iktidar kavgasını ve tasfiye sürecini de olanca yalınlığı ve tarafsızlığıyla değerlendirmeye çalışır. Eser aynı zamanda bir özeleştirici niteliği de taşır.¹⁷ İzmir Suikastı girişimi olayı *Kurt Kanunu* romanında fon olarak arka planda işlenirken aynı zamanda İttihatçılık, Halkçılık, Devrimler, İstiklal Mahkemeleri ve Halifeliğin kaldırılması gibi birçok konu romanda derinlemesine tartışılır.¹⁸ Kemal Tahir tarafını İttihatçılar yanında konumlandırırken Halkçıların uyguladığı baskıcı politikaları eleştirir. Halkçıları, isimlerinde geçen halktan kopuk olmaları nedeniyle suçlar. İttihatçıların İzmir Suikastı girişimini yine onların lider olma istekleriyle ilişkilendirir. Kemal Tahir İstiklal Mahkemelerini de farklı bir bakış açısıyla ele alır. Ona göre bu mahkemeler İzmir Suikastı nezdinde tüm muhaliflerin sesini kısma girişimidir. Bu mahkemeleri adam asma mahkemeleri olarak nitelendirir.¹⁹

Kemal Tahir, yaşamı itibarıyla hem ülkesinin hem de dünyanın çalkantılı olduğu bir dönemde hayatını idame ettirmiştir. Bu çalkantılı süreç hayatın her alanında etkili olduğu gibi sanat ve edebiyatta da varlığını hissettirmiştir. Kemal Tahir'in gençlik yıllarında yazdığı eserleri edebiyat camiasında tam olarak bir yankı bulamamıştır. Bu yankının gecikmesinin birçok

¹⁵ Nuran Özlük, "Kemal Tahir'in Türk ve Dünya Edebiyatı'na Bakışı", *International Journal of Social Science* 5/1 (2012), 296.

¹⁶ Sezai Coşkun, *Kemal Tahir'in Dili* (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2000), 59.

¹⁷ Kemal Tahir, *Kurt Kanunu* (İstanbul: İthaki Yayınları, 2016).

¹⁸ Sezai Coşkun, *Kemal Tahir Şahsiyeti, Eserleri, Fikirleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006), 235.

¹⁹ Coşkun, *Kemal Tahir Şahsiyeti, Eserleri, Fikirleri*, 240.

nedeni olmakla birlikte romanların genellikle doğrudan veya dolaylı olarak siyasi konular içermesi başlı başına bir sebep olarak yeterlidir. Ancak sonraki süreçte nitelikli eserler üretmeye devam etmesi ve önceki dönemlere kıyasla ülke genelinde siyasi bir durağanlığın başlamasıyla birlikte Kemal Tahir, dönemin edebiyatçıları arasındaki yerini almıştır.

Kemal Tahir, 1960 yılında *Dost* dergisinin yaptığı anket sonucunda Yılın En İyi Romancısı Ödülünü, 1967-1968 yıllarında *Yorgun Savaşçı* romanı ile Yunus Nadi Roman Armağanı Ödülünü, 1968 yılında da *Devlet Ana* ile Türk Dil Kurumu Roman Ödülünü almaya hak kazanmıştır.

2. Şair ve Sosyolog Kimliğiyle Kemal Tahir

Kemal Tahir'in gerek kelimeleri şairane biçimde bir araya getirerek eserlerini örmesi gerekse bu eserlerini yazarken toplumsal gözlemlerini eksik etmemesi, onun şair ve sosyolog kimliğini bariz biçimde yansıtmaktadır. Anlatımda farklı tekniklere başvuran Kemal Tahir, görüşlerini desteklemek, yeni bir atmosfer yaratmak, anlatıma zenginlik ve derinlik kazandırmak amacıyla bazı yazarlara/şairlere roman ve hikâyelerinde yer vererek roman metodolojisinde "montaj" olarak adlandırılan tekniği de kullanmıştır. Çalışmalarında yerli ve yabancı pek çok edebiyatçının eserlerini kullanan Kemal Tahir, bazen bu isimleri açıkça zikretmiş, bazen üstü kapalı bir şekilde onlara gönderme yapmıştır.²⁰

Kemal Tahir, eserlerini meydana getirirken toplumsal gerçeklik çerçevesine dikkat eder. Bunu bilinçli bir şekilde gerçekleştiren yazar, Tanzimat Dönemi'nden bu yana aydınların romantizme sığınarak kendilerini ve halkı kandırdıklarını düşünür. Gerçeğin zaten değişken olan yapısı yüzünden Batı'dan aktarılan gerçekleri kendi gerçeklerimizle kolayca karıştırma ihtimali ona göre bir diğer önemli sorundur.²¹ Zira Kemal Tahir'e göre roman yazarının öncelikli görevi, gerçeği ortaya çıkarmaya çalışmaktır. Bu yüzden kendi eserlerinde de roman unsurları gerçek hayattan bağımsız değildir.

Aynı coğrafyadaki iki farklı devletin çalkantılı zamanlarında yaşamının vermiş olduğu tecrübe ve birikimlerin sonucu ortaya çıkan romanları, onun fikir hayatını yakından tanımamızı sağlar. Osmanlı Devleti'nin yıkılış sürecinde dünyaya gelen ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş döneminde eserler veren Kemal Tahir, içinde bulunduğu süreçten etkilenmiş, bunları da eserlerine yansıtmıştır. Herhangi bir olay hakkında bir romanında müspet bir bakış açısı geliştirirken aynı olay hakkında farklı eserlerde menfi kanaatler de dile getirmiştir. Bu da bize Kemal Tahir'in düşünce dünyasının çizgisel bir doğrultuda ilerlemediğini, gelişen ve aynı zamanda değişebilen bir yapıda olduğunu gösterir.

Kemal Tahir sadece sanatla ilgilenen bir sanatçı olmamış, aynı zamanda ülkesinin sıkı bir gözlemini yapan sosyolog görevini üstlenmiş ve bu gözlemlerini eserlerinde eleştirel bir dille ele almıştır. Dolayısıyla bir romancı olduğu kadar aynı zamanda şair ve sosyologdur.²² Onun sıkı bir gözlemci olması ve bu gözlemlerine yaptığı eleştiriler sadece edebiyat alanında dikkatleri üzerine çekmekle kalmamış; aynı zamanda siyasal zeminde de acımasızca yargılanmasına neden olmuştur.

Kemal Tahir'in düşünce dünyası kabaca hapisten önce, hapis yılları ve hapisten sonra olarak ele alınabilir. Kemal Tahir hapse girmeden önce sıkı bir Kemalist olarak bilinir, Serbest Fırkaya mensup olan arkadaşı Ertuğrul Şevket'le olan tartışmaları bunun bir kanıtı olarak gösterilir. Hapis yıllarında kendisini önceleri "Nazım Hikmet Solculuğu" olarak adlandırırken

²⁰ Özlük, "Kemal Tahir'in Türk ve Dünya Edebiyatı'na Bakışı", 297.

²¹ Olgun Gündüz, *Türk Romanında Toplumsal Gerçeklik: Kemal Tahir Örneği* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011), 64.

²² Muhammed Hüküm, *Şair-Sosyolog Kemal Tahir* (İstanbul: İthaki Yayınları, 2017), 22.

ilerleyen süreçte ana kaynakları da okumanın etkisiyle sosyalizmi benimsemiştir. Hapisten çıktıktan sonra ise Osmanlı kültür mirasını yeniden inceleyip ele alan ve bu doğrultuda eserler veren bir Kemal Tahir karşımıza çıkmaktadır.²³ Marx ve Engels'in doğu toplumlarıyla ilgili görüşlerini araştıran Kemal Tahir, Osmanlı-Türk toplumunun kölecilikten kapitalizme sürüklenen bir yapıda olmadığını belirtir. Ona göre Osmanlı toplumu kölecilik ve feodaliteden çok uzak, insancıl yapıda olup eşitlik ilkesi üzerine kurulmuştur. Osmanlı vakıf geleneği bunun göstergelerinden sadece birisidir. Osmanlı toplumu ırkçılığı hiçbir zaman devlet prensibi olarak benimsememiş ve bu doğrultuda hareket etmiştir.²⁴

Osmanlı toplumu üzerine yaptığı incelemelerini bir araya getirdiği romanı olan ve 1967 yılında yayınlanan *Devlet Ana* adlı eserinden sonra sol kesimin acımasız eleştirileriyle yüzleşmiştir. Yine aynı romanında Osmanlı toplum düzeninin sınıfsız olduğunu savunması üzerine Marksist ideoloji mensupları tarafından da birçok eleştiriye maruz kalmıştır. Hatta bazı kesimlerce Mustafa Kemal ve arkadaşlarının vermiş olduğu mücadeleyi küçümseyip Osmanlı Hanedanı yanlısı olmakla suçlanmış ve hakkında karalama kampanyası başlatılmıştır. Yıkılan Osmanlı Devleti'nin yeniden kurulmasını imkânsız gören ancak tarihi kökleri görmezden gelerek aynı devlete açıkça düşmanlık ilan etmenin de yanlış olduğunu savunan Kemal Tahir, böylelikle körü körüne batılılaşmayı reddetmiştir.²⁵ Türk toplumunun sorunlarına çözüm arayışını, batı toplumunun yayılcı ve kapitalist politikasında değil; altı yüz sene ayakta kalmayı başaran Osmanlı toplumunun değerlerinde sürdürmüştür.

Kemal Tahir'in son dönem eserlerinde ve *Notlar*'ında yerlilik ve Anadolu Türkçüğü vurgusu sıklıkla görülmektedir. Yazar bu düşüncesiyle etnik bir milliyetçiliği kabul etmezken, bu manada milliyetçiliği kullananların, Anadolu coğrafyasında yaşayan toplumun parçalanmasını isteme niyetinde olduğunu belirtir. Ona göre etnik milliyetçilik fikri parlادıkça halklar birbirinden uzaklaşır. Ancak Kemal Tahir bir millet fikri olarak Türkçüğün önemine de değinir. Fakat bu fikrin çok yara alarak dibi delik bir maşrapaya döndüğünü ve hükmünü yitirdiğine inanır.²⁶

Kemal Tahir, Tanzimat dönemi ve sonrasına dair görüşlerini "Batılâşma" kavramı üzerinden ele almıştır. "Batılâşma" kavramı yerine bu ifadeyi özellikle kullanmasının bir nedeni vardır. Kemal Tahir batılâşmayı, zaten batılı olup yaşadığı çağın gerisinde kalan devletler için kullanır. Batılâşma kavramını ise özü itibarıyla batı toplumlarından ayrılan ancak Batı toplumunun ilerde olduğunu kabul edip takibine başlayan devletler için kullanır. Osmanlı toplumunu da bu şekilde nitelendirir.²⁷ Osmanlı toplumunda Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile birlikte müsadere sisteminin kaldırılması, şahsi mülkiyetin kolaylaştırılması, bütün fertler için can, mal ve namus güvenliğinin, seyahat ve iskân hürriyetinin sağlanması gibi getirilen bazı uygulamaların temel amacının zenginliği belli gruplarda toplayarak burjuva sınıfının oluşturulması için bir ön adım olduğunu savunur. Kısacası Tanzimat Fermanı ile Osmanlı için kapitalist üretim tarzının benimsenmesi istenmiştir. Ancak Osmanlı toplumu getirilmek istenen yeni sisteme yabancı olduğu ve bunu toplumca içselleştiremediği için, söz konusu değişim, ülkenin kurtuluşu yerine yıkılışını hızlandırmıştır.²⁸

Kemal Tahir'e göre Batılâşma sorunu sadece Osmanlı'nın son dönemine ait bir problem olmayıp aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti için de kanayan bir yaradır. Cumhuriyet

²³ Şaban Sağlık, "Kemal Tahir'de Kavramsal ve Eleştirel Düşünme Yöntemi", *Hece Dergisi* 181 (2012), 43.

²⁴ Kemal Tahir, *Notlar Sanat Edebiyat* (İstanbul: Bağlam Yayınları, 1989), 354.

²⁵ Sağlık, "Kemal Tahir'de Kavramsal ve Eleştirel Düşünme Yöntemi", 43.

²⁶ Kemal Tahir, *Notlar 10 Osmanlılık - Bizans* (İstanbul: Bağlam Yayınları, 1992), 123.

²⁷ Kemal Tahir, *Batılâşma* (İstanbul: Bağlam Yayınları, 1992), 146.

²⁸ Nevzat Yavuz, *Kemal Tahir'in Siyasal ve Toplumsal Görüşleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi., 2000), 395.

döneminde örneğin laiklik, Batılaşma anlamında önemli bir hamleyken kimi zaman kişisel çıkarların payandası haline getirilmiştir. Kemal Tahir laikliği savunmasına ve desteklemesine rağmen bu ilkenin uygulanmasında problemlerle karşı karşıya kaldığına dikkat çekmiştir. Diğer taraftan yazar, Cumhuriyet'in laik yapısı korunarak halifelik kurumundan reel politikte diğer Müslüman devletler ile iş birliği açısından faydalanılabileceği görüşünü benimsemiştir.²⁹ Her ne kadar ülke çıkarları adına iyi niyetli bir istek olsa da dönemin şartları düşünüldüğünde Kemal Tahir'in bu tür düşüncelerinin uygulanabilirlikteki imkânı tartışmalı olmuştur.

Kemal Tahir, fikirlerin ancak dünya görüşleri üzerinden temellendirilebileceğini savunur. Belli bir dünya görüşü sistematığına dayanmayan fikirlerin bir şey kanıtlayamayacağını veya reddedemeyeceğini belirtir.³⁰ Bu minvalde Kemal Tahir'in düşünce sisteminin temelinde Marksizm'in olduğu söylenilebilir. Ancak Kemal Tahir sosyalizmi salt gerçeklik olarak ele almamış; bu sisteme eleştiriler yöneltmiş, sosyalizmin de bu eleştiriler ile şekillenen dinamik bir yapıda olduğunu savunmuştur. Karl Marx'ın düşünce sisteminde yer alan Asya Tipi Üretim Modelini doğrudan kabul edip uygulamak için teklif sunmak yerine Osmanlı'nın iç dinamiklerinden hareket ederek kendi yapısına daha uygun olan Batı Dışı Üretim Biçimini³¹ sunması buna örnek olarak gösterilebilir.

Osmanlı toplumunda dünyaya gelen, Kemalist düşüncelerle fikir dünyasında yerini alan, sonrasında Marksist ve Sosyalist gelenekten beslenmesine karşın neticede bu ülkenin geleceğinin tercüme ideolojilerle şekillendirilemeyeceğini itiraf eden Kemal Tahir, yerli düşünce ve gelenekle temas kurarak Osmanlı deneyiminden yola çıkıp yeni bir teori kurmaya çalışmıştır. Romanlarındaki alternatif tarih arayışı, temelde yerli bir temele dayalı sosyalizm arayışı olması nedeniyle yalnızlaştırılmıştır. Bu yalnızlık ilk dönem Cumhuriyet aydınının yalnızlığına benzer. Halkın genel kabullerini sorgulayan, dikte edilen bilgilerin doğruluğunu arayan aydın, ister istemez ötekileştirilir. Kemal Tahir de bu ötekileştirilmeden üzerine düşeni almıştır.

Kemal Tahir, Cumhuriyet devrimlerinin uygulanmasındaki aksaklıkların Türk toplum yapısından kaynaklandığı belirtir. Diğer taraftan devletçilik alanında yapılanları da yetersiz gören Kemal Tahir, bu reformların uygulanmasındaki hataların halkın değil; sadece belirli kişilerin ekonomik olarak zenginleşmesine sebebiyet verdiğini belirtir. Devletçilikle bağdaşmayan zengin etme olgusuna karşı çıkıp kişisel çıkarlarını ön planda tutmayan, halkının menfaatleri için çabalayan kadroların hayalini kurar.³² Kemal Tahir, sonuç olarak yaşadığı dönemde ortaya attığı ve savunmaktan çekinmediği fikirleri ve eleştirileriyle toplumun her kesiminden insanın dikkatini çekmeyi başarmıştır.

3. Kemal Tahir Eserlerinde Din Anlayışı

Tarihi ve toplumu yorumlama metodu olarak tarihsel maddeciliği benimseyen Kemal Tahir, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk toplumunu bu bakış açısından değerlendirmiştir. Marksizm'e göre bütün toplumların temel yapısını belirleyen ana unsur olan ekonomi, Kemal Tahir'e göre toplumun geleceğini inşa etmek için incelenmesi gereken ilk nedendir.³³ Ona göre ekonomiden sonra toplumu yönlendiren önemli faktörlerden biri de dindir. Kemal Tahir din ve

²⁹ Kemal Tahir, *Notlar Çöküntü* (İstanbul: Bağlam Yayınları, 1992), 137.

³⁰ Kemal Tahir, *Notlar Sosyalizm/ Toplum ve Gerçek* (İstanbul: Bağlam Yayınları, 1992), 29.

³¹ Kemal Tahir, Karl Marx'ın ATÜT ile ortaya koyduğu modeli tümüyle kabul etmek yerine Osmanlı'nın kendine has özelliklerinden hareketle yeni bir çerçeve çizmek ister. Böylelikle bu yeni modelin, "Asya Tipi Üretim Tarzı" yerine "Batı Dışı Üretim Biçimi" kavramı şeklinde adlandırılmasını teklif eder. bk. Tahir, *Notlar 10 Osmanlılık – Bizans*, 237.

³² Tahir, *Batılaşma*, 120.

³³ Yavuz, *Kemal Tahir'in Siyasal ve Toplumsal Görüşleri*, 163.

Tanrı inancı noktasındaki görüşlerini müstakil bir eserinde açık bir şekilde ortaya koymasa da çoğu eserinde bu konulara karakterler ve dini motifler üzerinden değinmektedir.

Kemal Tahir dini, toplum tarafından ortaya çıkarılmış ve yine toplumun şekillendirdiği bir unsur olarak görür. Aynı zamanda tarihsel süreç içerisinde toplum da din tarafından şekillenmektedir ve bu etkileşim, karşılıklı ve sürekli. Düşüncenin kaynağını maddede arayan Marksçı diyalektik fikrine³⁴ yaslanan bu bakış açısında dini metafizik bir boyutta değil; fiziki alemdeki bir yapı olarak değerlendirir. *Osmanlılık-Bizans* ön adlı *Notlar* eserinde bu düşüncesini şu şekilde dile getirir:

“İnsan, dinin ürünü; din insanların ürünüdür. Gerçekten din, insanın kendi benliği, kendi vicdanıdır (şuurudur). Ama insan dünyanın dışında soyut bir varlık değildir. İnsan, insan dünyasının, devletin, toplumun hür ürünüdür. Bu devlet, bu toplum, dini, bir tepetaklak dünyanın inancı olarak meydana getirir, (ortaya sürer) çünkü kendileri bir tersine döndürülmüş dünyadır.”³⁵

Kemal Tahir her ne kadar da dinin mucidini toplumun bizzat kendisi olarak ele alsa da toplumun da din ile şekillendiğini inkâr etmez. *Bozkırdaki Çekirdek* romanında Deli Derviş, Öğretmen Bey ve Karaoğlu'nun bir sohbetleri esnasında Osmanlı'nın kuruluşunu “din askeri” dedikleri Rufai şeyh ve dervişlerine borçlu olduğu hakkında bir diyalog geçer:

“- Hayır Karaoğlu, bu mesele önce yürek ister, sonra bilek... Ayrıca diline de sağlam olacaksın. Baş vermek var, gizliyi açıklamak yok... Tarihte okudunsa benden iyisini bilirsin, Osmanlı mülkü, savaşçı dervişlerin çabalamasıyla kurulmuştur. Savaşçı derviş ne demek Karaoğlu, resmen din askeri demek... Öyleyse, Osmanlı'yı bugünkü çukurdan da Allah'ın izniyle, din askerleri çıkaracaktır. Bu böyledir, inanmayan gavurdur. Sana üç gün izin... Düşün taşın, evir çevir! Unutma, yemin içtin! Bundan böyle, kendinden başkasına danışmak yoktur. Şurasını aklına yaz: Adam, bu dünyada kazanır cenneti ama, çabalamakla kazanır. Bu yolda çetin geçitler geçeceksin! Yüreğini bozdun mu, rezillik elverir ki büsbütün... Bu kadarını bil ki, üç günden sonra “He” dersin, dünya donunu soyunup Rufai hırkasına bürüneceksin! Bunu duymamla irkildim:

- “Ya bizim, bunca yıllık Halvetiliğimiz?” diye bağırdım.

- Halvetilik mi kalır hey Karaoğlu? Rufailik yoluna sapmamış olur mu? Sınavlar geçireceksin ki çok zorlu sınavlar aşacaksın! Yüreğini şimdiden bozdunsa ayıp işledin, az biraz da günaha battın. Bundan böyle aklına güvenip dipsiz kuyulara dalayım deme ki, batağa batmayasın! Din askerliğinin yolu Rufailikten geçer! Çünkü Rufailik gövde acılarıyla boğuşma ve de onları yenme yoludur. Kendin bilmez değilsin ya, Rufailik'in ilk adımı, şişi avurda sokmak... Yüreğine şuncacık vesvese gelirse avurdundan kan boşanır! Kuşkuyu atacaksın ki, kanın akmasın! Ardından karnına kılıç saplamak, daha ardından ateş yemek, kızgın demir yalamak vardır. Bu sınavları yüz aklıyla başardın mı, gövden okka çekmez olur. İğne deliğinden geçersin! Bu kesimle yeni doğmuş bebeklerin üstüne çıkıp tepinirsin de haberleri olmaz! Din askeri Rufai gerek ki, düşmana kavuşunca süngüden, kurşundan yılmaya ve de sırasında her bir beden acısına dayanıp İslam'ın sırrını ağzından kaçırmaya...”³⁶

Bu diyaloglardan anlaşıldığı kadarıyla dinin, savaşlarda askerler ve halk üzerinde etkili bir kuvvet olarak kabul edildiği aşıkardır. Üstelik aynı savı destekleyen diyaloglar başka eserlerde de yer almaktadır. *Yorgun Savaşçı* romanında bir grup İttihatçının “*Osmanlılık gitse halifelik gitmez, halifelik gitse İslamlık yaşar.*”³⁷ sözleri buna örnek olarak verilebilir. Bu

³⁴ Bünyamin Solmaz, “Dine Sosyolojik Bakış Açılarındaki Gelişmeler”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31 (2011), 29-53.

³⁵ Tahir, *Notlar 10 Osmanlılık - Bizans*, 293.

³⁶ Kemal Tahir, *Bozkırdaki Çekirdek* (İstanbul: İthaki Yayınları, 2016), 289.

³⁷ Kemal Tahir, *Yorgun Savaşçı* (İstanbul: İthaki Yayınları, 2016), 129.

diyaloglar, Kemal Tahir'in dini Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda olduğu kadar, devletin düşman işgali tehlikesinden kurtuluşunda da büyük bir etken olarak konumlandığı ortaya çıkar.

Toplumların geleceğinde belirleyici etkisi olan dinin insan psikolojisinde de etkisi büyüktür. Emile Durkheim'ın *İntihar* adlı meşhur çalışmasında konu edildiği, dinin ve dindarlığın insanların ve toplumların intiharlarına olan etkisi Kemal Tahir'in de *Esir Şehrin İnsanları* adlı eserinde kendisini gösterir. Yazar, Kâmil Bey karakteri üzerinden ölümü ve ölümden sonraki hayatı şu şekilde sorgular:

"Tabancamı evirip çevirdim. Ölmek nedir? Ya ölümden sonrası... Eğer din kitaplarının yazdığı gibi ruh ölmezse... Kendini öldürmenin ne faydası olur? Ben başımın içindeki zonklamalardan kurtulmak umuduyla istiyorum ölüm... Gücü yeter mi insanın bundan kurtulmaya? Nerede bulmalı bu sorunun karşılığını? Dışarısı katran karanlığı... Uzaklarda şimşekler çakıyor, bunalıyorum. Şimşekler çakıyor. Ölümün ötesi ılık der gibi, rahatlık der gibi. Tanrı günahlarımı affetsin! Çok mu günah işledik biz komutanım? Namluyu şakağıma dayadım. Ürperdi vücudum tepeden tırnağa. Bir fısıltı durak ırkildim:

Dünyada inanmam hani görsem de gözümle

İmanı olan kimse gebermez bu ölümler..."³⁸

Kemal Tahir dini işlevsel manada birçok eserinde kullanmasına karşın, din hakkındaki görüşlerini adeta özet bir şekilde anlattığı "Fermanlı Hoca" hikâyesinde okuyucularını tamamen ters köşeye yatırır. *Göl İnsanları* kitabının son kısmını teşkil eden bu hikâyede tren yolculuğuna çıkan bir yolcu, yolda tanıştığı bir kişinin anlattığı olaydan çok etkilenir. Hikâyedeki tasavvufi deyişler okuyucuyu da kendisine hayran bırakır. Kemal Tahir'in dini bir geleneğe sahip aile ortamında yetiştiği buradaki detaylarla çok rahat anlaşılabilir. Ancak yazar olayın kahramanını da okuyucularını da hikâyenin sonunda beklenmedik bir şekilde şaşırtır. Ve dini, söylentilerden ibaret halk deyişleri olarak gösterir.³⁹

Kemal Tahir'in en önemli romanlarından biri olan *Devlet Ana*'da din konusu diğer romanlarından farklı bir şekilde ele alınmıştır. Bu romanda din, -hangi din olursa olsun- bir ötekileştirme aracı olarak kullanılmaktan uzaktır. Anadolu insanının dini, sezgi ve tefekkür yoluyla elde edilebilen bilgi olarak hissettirilir. Onun romanlarında Hristiyan papazlar ile İslam dinine mensup bilgin hocalar yan yanadır, üstelik fikir ve düşünceleri birbirlerine çok yakındır.⁴⁰

Kemal Tahir, eserlerinin kurgusunu oluşturduğu hapishane yıllarında halkın her kesiminden insanlarla tanışmış, onların hayat hikayeleri ve dünya görüşleriyle eserlerini zenginleştirmiştir. Eğitimi ve dünya görüşü ne olursa olsun çoğunun kendisini "kader mahkûmu" olarak nitelendirdiği bu insanların psikolojik alt yapısını irdeleyen yazar, kader konusuna da eserlerinde yer vermiştir. Hapse veya idama mahkûm edilip bir şekilde tutuklu olan insanlar, içine düştükleri durumu anlamlandırmak ve yaşamaya devam edebilme gücünü diri tutmak adına kader inancını farklı bir şekilde yorumlamaktadır. Onların kendi vicdanlarını biraz daha rahatlatmak için sığındığı bu inancın sözlükteki anlamı gücü yetmek, planlamak, ölçü ile yapmaktır. İslami terminolojide ise Allah'ın bütün nesne ve olayları ezeli ilmiyle bilip belirlemesi olarak tarif edilir.⁴¹

Kemal Tahir eserlerinde, Türk toplumunun kader anlayışı eleştirel bir dille ele alınır. Yazarın dinle ilgili eleştirdiği en önemli noktalardan olan kader inancı, insanların dini, katı bir kadercilik anlayışı içerisinde anlamalarından kaynaklanmaktadır. Kader inancının toplumun

³⁸ Kemal Tahir, *Esir Şehrin İnsanları* (İstanbul: İthaki Yayınları, 2015), 25.

³⁹ Kemal Tahir, *Göl İnsanları* (İstanbul: İthaki Yayınları, 2015), 322.

⁴⁰ Hüküm, *Şair-Sosyolog Kemal Tahir*, 69.

⁴¹ Yusuf Şevki Yavuz, "Kader", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2001) 24/58.

geri kalmasında ve tembel bir yapıya sahip olmasında bir etken olduğunu savunur. Bu inancın devamı niteliği sayılabilecek mucize bekleme güdüsü de kader anlayışıyla ilintilidir. Toplum harekete geçmek için her zaman bir kurtarıcıya ihtiyaç duyar. *Yorgun Savaşçı* eserinde Halil Paşa Karakteri üzerinden toplumun kader anlayışı üzerine yapılan eleştiri bu konuyu aydınlatacak niteliğe sahiptir:

“Bugün bebeklere saçma gelen hesapların arkasında ne vardır bilir misin? Ayakta duruyor görünen koca bir imparatorluğun dağıldığını kabullenmenin imkansızlığı... Her şey zamanına göre doğrudur. Dahası senin baktığın açıya göre... Kendini kendi hesaplarında bağlıyorsun! Öylesine bağlıyorsun ki, dünyada hiç başka bir hesap kalmıyor. Getirip önüne yığıdığın dayanaklar, tutamaklar, yüzde bin çıkarlı gösteriyor en berbat çıkmazı... Hele gerçeklere çoğu zaman boş veren, işin bir ucunu Allah’a bırakmaya yatkın, gündelik yaşamında bile mucizeler beklemeye alışık, bizim gibi insanları bir düşün! Ne kadar kolay aldatırız kendimizi!”⁴²

Kader inancı, toplumu etkilediği gibi bireyin hayatında da önemli bir yere sahiptir. Birey kader inancıyla başına gelen musibetlere sabrederken yine kendi davranışları yüzünden bu musibetler için kaderi bir vicdan temizleme aracı olarak görür. Buna göre bir mahpusun hapishaneye düşmesindeki ana neden kaderdir. Mahpusun bu felakette üzerine düşeni sadece yaşamaktır. Birçok eserinde ve hapishane yıllarını anlattığı *Karılar Koşusu* adlı romanında birçok karakterde bu anlayış işlenmiştir. Kocasını zehirledikten sonra idam ile yargılanan, Adıyamanlı Hanım’ın başına gelen cezayı kader olarak nitelemesi buna örnek olarak verilebilir.⁴³

Bozkırdaki Çekirdek romanında ise Emine Öğretmen tarafından yapılan gözlemde, köylülerin birer makine gibi sorgulamadan her gün aynı işleri tekrar tekrar yapmaları kader inancıyla ilişkilendirilir.⁴⁴ Bu inançta köylüler için bir teslimiyet vardır. Bu teslimiyet sorgulamamayı, düşünmemeyi beraberinde getirir. Bu anlayış ise “*Din afyondur*” sözünü Kemal Tahir’in “*acıları uyuşturmaya yarar*” diyerek devam etmesini destekler niteliktedir.⁴⁵

4. Kemal Tahir Eserlerinde Tanrı Anlayışı

Cumhuriyet dönemi yazarlarının eserlerine genel olarak baktığımızda farklı Tanrı tasavvurlarıyla karşı karşıya kalınmaktadır. Bunun birçok nedeni olmakla birlikte bir geçiş dönemi yaşayan halkın içinde bulunduğu buhranın, dini konuları ele alan yazarlara da aksetmesi güçlü bir neden olarak zikredilebilir. Kendi düşünce yapıları gereği veya söz konusu buhranın etkisi dolayısıyla bu dönem yazarları, dine ve Tanrı düşüncesine karşı farklı bakış açıları geliştirmişlerdir. Bu sebeple halkın ıstırap çekmesinin nedeni olarak dini ele alan örneğin Orhan Kemal ile dini milli bir hayatın parçası olarak düşünen Ahmet Hamdi Tanpınar’ın Tanrı tasavvurları farklılık arz edebilmektedir.

Kemal Tahir ise eserlerinde Tanrı’yı çeşitli biçimlerde nitelendirmiştir. Kimi zaman din ile aynı anlamda kullanırken, müstakil olarak Tanrı konusunu ele aldığı eserleri de vardır. Eserlerini tarihsel bir gerçeklikle ele almaya önem veren Kemal Tahir, kendi Tanrı anlayışının yanı sıra Anadolu insanının Tanrı’yı nasıl nitelendirdiğini de zengin bir içerikle okuyucularına sunmuştur.

Notlar Sanat – Edebiyat eserinde Tanrı’yı varoluşsal bir problem olarak ele alan Kemal Tahir, varoluşçuluğun üstünde durduğu bunalımın sorumlulukla aşılabileceğinden bahseder. İnsanların bu sorumluluklarda Tanrı’nın varlığına atıfta bulunduklarına işaret eder. Bu bağlamda Allah’a inanmak insana rahatlatıcı bir ferahlık sağlar. Bunun bir sonraki aşaması

⁴² Tahir, *Yorgun Savaşçı*, 123.

⁴³ Kemal Tahir, *Karılar Koşusu* (İstanbul: İthaki Yayınları, 2005), 427.

⁴⁴ Tahir, *Bozkırdaki Çekirdek*, 271.

⁴⁵ Hüküm, *Şair-Sosyolog Kemal Tahir*, 114.

olarak Laik Ahlak basamağını gören Kemal Tahir, bunu “*Eski Allahcı ahlakın işe yaramaz çürümüş döküntülerinden faydalanmaya çalışan bir grup*” şeklinde nitelendirir. Bu anlayışların karşısında Kemal Tahir insanın hür olmasından ve yaptığı her şeyden sorumlu tutulmasından bahseder ki, bu da Allah ve Kader inancını birbirine harmanladığını gösterir.⁴⁶

Kemal Tahir romanlarına baktığımızda Anadolu insanı için çeşitli Tanrı tasavvurlarının varlığından söz edilebilir. Sözgelimi *Devlet Ana* romanındaki Anadolu insanının Tanrı algısı ile *Köyün Kamburu* romanındaki Anadolu insanının Tanrı algısı arasında büyük farklar vardır. Dolayısıyla Kemal Tahir’in eserlerini yazdığı dönemin şartlarından hareketle Tanrı algısının değişkenlik gösterdiğini ifade ettiğimizde aynı zamanda insanların yorumlamalarında ve yaşam pratiklerinde bu algının değişimler yaşayabileceği de ortaya çıkmış olur. *Devlet Ana* romanında örneğin İslamiyet öncesi ve İslami Tanrı tasavvurları bir arada yer almaktadır. Bu bağlamda Hophop Kadı’nın Tanrı’yı “Ak Tanrı” ve “Renkli Tanrı” gibi ifadelerle adlandırmasından söz etmek mümkündür:

“Biz tartımızı biliriz Beyim! Çizmeden yukarı çıkmayız! İmparatorun kızını iste, sürüyüp getirmezsem, ak Tanrı belâmi versin! (...) Akılsızla iş tutmayacaksın ki, zarar etmeyesin! Pişman olunacak işe ben yapışmam gerek ki, sen, “Geri dur” diyerek önleyesin! Bir işe hesapsız kitapsız saldıran kişiyi adam sayma! Çünkü sana zararı dokunur! Mavi görünen gök, dağ ve de soluk renkli Tanrı tanık.”⁴⁷

Orta Asya inancında ikincil dereceden bir Tanrı sayılan Ülgen’in rengi beyaz olarak nitelendirilmiştir. Ülgen’in Gök Tanrı’nın yerini alması ile de beyaz rengin önemi Türk inancında farklı bir boyuta ulaşmıştır.⁴⁸ Hophop Kadı’nın bu günlük konuşmalarından alınan kesitten anlaşıldığı kadarıyla da Türkler inanç olarak Allah’a iman etseler de halen önceki Tanrı nitelemelerini gündelik hayatlarında kullanmaktadırlar. Buna bir örnek olarak aynı romanda yer alan Çudaroğlu karakterinin bir konuşması sunulabilir:

“Bize geldi mi, biz işimizi biliriz. Alışar Efendim “Ol” desin, şuraya yatıp ölmezsem, Demirciler piri Davut Peygamber örsünde ezileyim! Ahi şeyhi kızını sürümeye geldi mi... Kışkırtma bize işlemez, at sürülerinin tanrısı kara kartala şükür. Ateş demekle ağız yanmaz ve de öküz ayağı olmaktan buzağı başı olma yeğdir.”⁴⁹

Bu diyalogda geçen dünya ağacının tepesinde yer alan kartalın, Yakutlarda en yüksek ruhları taşıdığına inanılmaktadır. Göktürk ve Uygur Türklerinde de sıklıkla kullanılan simgelerden biri olan kartal aynı zamanda hükümdar ve beyleri de temsil etmektedir.⁵⁰

Devlet Ana romanında en dikkat çekici karakterlerden biri olan ve yalnız başına bir mağarada yaşayan Kamagan Derviş, İslam inancında kesin bir dille yasak olmasına rağmen fal bakar,⁵¹ aynı zamanda davranış ve ritüellerinde de Şamanizm’den kalma âdetleri sıklıkla kullanır:

“Cübbesinin üstü maral postundandı. Eteği altmış parçaydı. Yakasına yedi bebek dikilmişti. Bunlar, insanoğlunun atası, yağız yerin Tanrı’sı şimşekçi, yıldırımcı Ülgen’in şamanlara fala bakarken yol gösteren yedi ak kızıydı. Bu yedi bebeğin yanına küçücük yaylar, oklar çingiraklar asılmış, ay güneş yıldız kurbağa yılan kuş kulak burun resimleri yapılmıştı. Bunlar şamanın dövüş silahlarıydı.”⁵²

⁴⁶ Tahir, *Notlar Sanat Edebiyat*, 342.

⁴⁷ Kemal Tahir, *Devlet Ana* (İstanbul: İthaki Yayınları, 2017), 280.

⁴⁸ Semih Zeka, “Devlet Ana’da Din”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi* 5 (2016), 765.

⁴⁹ Tahir, *Devlet Ana*, 280.

⁵⁰ Yaşar Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin ABC’si* (İstanbul: Kabalcı Yayınları, 1999), 156.

⁵¹ Tahir, *Devlet Ana*, 300.

⁵² Tahir, *Devlet Ana*, 301.

Osmanlı'nın kuruluş dönemini anlatan *Devlet Ana* romanında, ikili bir yapıda da olsa Tanrı inancına olan saf bağlılık, Osmanlı'nın son dönemleri ve Cumhuriyet'in ilk dönemlerinden bahsettiği romanlarında sadece dilde kaldığı gözlemlenir. Köylüsünden muhtarına, hocasından ağasına toplumun geneli Tanrı inancına dilde bağlı kalmakla birlikte günlük yaşayışta Tanrı yok gibi yaşamaya devam etmektedirler. Tanrı'nın belirlemiş olduğu açık, anlaşılır kuralları bile insanlar kendi kafalarına göre yorumlayabilmektedir.

Köyün Kamburu romanında anlatılan hikâyede Uzun İmam karakterindeki Narlıca Köyü imamı, köyün ileri gelenlerindendir. Belli başlı fetvalarından medrese eğitimi aldığı tahmin edilmekle birlikte genelde kendi çıkarları uğruna dini kullanan bir kimsedir. Kendi canını sıkın Parpar Ahmet'in içine cin kaçtığını söyleyerek öldürecek derecede dövdürmesi buna örnek olarak verilebilir. Cahil olan halk ise bu kararı sorgulayacak düzeyde dinden bihaberdir:

"Uzun Hoca oğlanların koşturduğu değneklerden en uygununu kendisine ayırdı, ötekileri de yardımcılara dağıttı. Kafaya vurulmayacak dedi, her Allahuekber'de sopa iki kere inecek. Sevabı büyüktür. Bu sebeple acımayacaksınız. Çünkü adama değil ecinniye vurulmaktadır. Avcuna tükürdü. Ya Allah. Bismillah. Başlayalım. Allahu Ekber!"⁵³

Aynı romanda Uzun İmam'ın yaptıkları bununla da kalmaz, Kur'an öğretmek adına ders verdiği çocukları diğer yandan türlü ahlaksızlıklarla taciz eder.⁵⁴ Bu karakter üzerinden genel olarak bir çıkarım yapmak gerekirse, Tanrı inancı var olmakla birlikte Tanrı'nın göndermiş olduğu ahlak ve yasalar insanların kendi hevesleri doğrultusunda değiştirilip kullanılmaktadır. Tanrı o insanlar için, çaresiz kaldıkları bir felaket anında ya da alışlagelmiş ve örf halini almış dini ritüellerde hatırladıkları bir varlığa dönüşmüştür.

Yazarın bir anlamda otobiyografisi de denilebilecek izler taşıyan *Karılar Koşuşu* eserinde Tanrı algısı agnostik izler taşır. Romanda hapisane ortamından kaynaklanan, mahkumların kader anlayışını ve başlarına gelen şeyleri, kendi vicdanlarını temizlemek adına Tanrı'nın üzerine atmalarını, alaycı bir dille eleştirir. Bununla birlikte siyasi, maddi bir gücü elde eden ve kendisinin artık her şeye gücü yeteceğini sanan insanları ilahlık taslamakla itham eder: "Evet hepsi Allah'tan... Ama bir Allah'tan değil. Mesela; Almanya'nınki, kırpık bıyıklı, kaküllü bir Allah'tan... İtalyanların başındaki bela, dazlak kafalı bir Allah'tan..."⁵⁵

Aynı romanında yazar Allah'tan korkularak yapılacak iyilik veya kötülük olan herhangi bir davranışı marifet olarak görmez. Bunu basit bir pazarlığa, alışverişe benzetir. Ona göre asıl marifet, karşılığında iyi veya kötü bir şey beklenmeden yapılan davranışlardır. Allah'ın kulları nezdinde yapılmasını istediği davranışları da bu çerçevede değerlendiren yazar, böyle özellikler taşıyan dini yazıtların insanlar tarafından uydurulduğunu söyler. Yazar bu bağlamda Cumhuriyet dönemi Anadolu insanının Tanrı anlayışını anlamak açısından da okuyucularına kesitler sunar:

"Var ama, onları ayıplıyoruz. Doğru yola getirmeye çalışıyoruz. O zaman kimse kimseyi ayıplamaz. Kimse kimseyi doğru yola getirmez. Zaten doğru yol kalmaz. Zaten marifet Allah'tan korkup yahut da "Cennete gideyim ne olacaksa!" deyip iyilik etmekte değil ki... Allah'a, cennete, cehenneme inanmadan iyi olmak marifet... Öteki türlü alışıveriş oluyor. Pazarlık oluyor. Yani Allah bile, kullarına boş boşuna söz geçiremeyeceğini anlamış da "Ey kullarım, iyi olursanız sizi cennete koyarım. " demiş. Analarımız da bize böyle demezler miydi? "Uslu dur, sana şeker alırım, yaramazlık edersen babana söyler akşama seni dövdürürüm. " İşte bundan da belli bir şey, Allah'ı adamlar uydurmuşlar."⁵⁶

⁵³ Kemal Tahir, *Köyün Kamburu* (İstanbul: İthaki Yayınları, 2006), 24.

⁵⁴ Tahir, *Köyün Kamburu*, 115.

⁵⁵ Tahir, *Karılar Koşuşu*, 91.

⁵⁶ Tahir, *Köyün Kamburu*, 109.

Kemal Tahir eserlerindeki Tanrı anlayışına genel olarak bakıldığında çeşitli Tanrı tasavvurlarıyla karşılaşıldığını söylemek mümkündür. Bu farklılıklar irdelendiğinde, romanların yazılma döneminin farklı olması, romanlarda geçen olayların farklı dönemlerde ele alınması ve romanlardaki şahıslar kadrosunun farklı tipolojik özellikler taşıması gibi sebepler karşımıza çıkar. Buradan hareketle Kemal Tahir'in kendi Tanrı tasavvurunu romanlarında katıksız bir şekilde işlemek yerine, konu edindiği kültürün Tanrı anlayışını eserlerine farklı biçimlerde yansıtmaya çalıştığı sonucuna ulaşmak mümkündür. Bu da yazarın romanlarında bir zenginlik olarak karşılık bulmaktadır.

5. Kemal Tahir Eserlerinde İslam Dini

Kemal Tahir, konu edindiği toplumun inancı olması hasebiyle İslam dinine ayrı bir önem vermiştir. Bununla birlikte eserlerinde sadece İslam dinine mensup kişilerden bahsetmekle kalmayıp farklı dine mensup karakterler ile romanlarının içeriğini zenginleştirmiştir. Anadolu toplumunun değişiminde etkili olduğunu düşündüğünden romanlarında karakterlerin özellikle din anlayışları üzerinden bir çerçeve oluşturmayı hedeflemiştir. Hatta zaman zaman İslam dinini ve Müslümanları özellikle birbirinden ayırmış ve toplumun olumsuz yönde dönüşümünde etkili olan unsurun bizzatı İslam'ın değil de İslam'ı yanlış anlayan ve yanlış şekilde yaşayan Müslümanların olduğundan bahsetmiştir. *Köyün Kamburu* eserinde köylülerin ağzından aktarılan bir diyalogda geçen, halkın şeriatı "*Allah'ın izniyle istemeyip hürriyeti istemesi*" ifadesi, inanılan Tanrı'dan izin alınarak onun bazı kurallarından feragat edebilme paradoksu açısından önemlidir.⁵⁷ Nitekim Kemal Tahir'in aşağıdaki çarpıcı diyalogu, inanılan din ile yaşanan din arasındaki ayrımı göstermesi açısından dikkat çekici bir ipucudur:

"İmam Mümin Hoca elini kaldırdı:

İslam böyle emirlerin (Hz. Ömer) yüzü suyu hürmetine cihanın her tarafına dal budak saldı. Şimdi biz İslam mıyız? Haşa! Biz İslam'ın eli kiriyiz! Başımıza gelenler hep bundan..."⁵⁸

Esir Şehrin İnsanları romanında Kâmil Bey'in muhabbet ettiği karakterlerden biri olan İmam Mümin Hoca'nın, Hz. Ömer'in adaletinden bahsettiği bir konuşmasından sonra dile getirdiği bu sözlerle Kemal Tahir, İslam'ın yaşanmasında birtakım sıkıntıların olduğunu okuyucuya göstermek ister.

Yazar aynı eserinde "Türk İslamlığı" olarak nitelendirdiği bir tanım yapar. Bu tanıma göre İslam Anadolu'da tasavvufi etkilerle yerleşmiştir; bununla beraber burada yaşayan insanlar İslam'ı tanıyıp Müslüman olmakla kalmamış, aynı zamanda Türkleşmişlerdir:

"Araplar mezhep kurucusudurlar. Biz Türkler tarikat kurucusuyuz. Arap mezhepleri Sufiliğe, Türk tarikatları Tasavvufa dayanır. Tasavvufa göre dünyada her şeyden önce güzellik vardı. İbadet bu güzelliğe tutkunluktur. Bu sebeple Türk'ün bağlanacağı inanç Allah korkusundan değil, Allah sevgisinden gelir. Okudukça Tasavvufun, yalnız Türk'e mahsus bir yol olduğunu anladım. Türk illerinde doğmuş Anadolu'da gelişmiştir."⁵⁹

Yazar, sanat-edebiyat görüşlerini paylaştığı *Notlar* adlı eserinde de tasavvufa atıfta bulunarak tasavvuf geleneğinin, sonradan ortaya çıkan diğer ideolojilerin yapamadığını yaptığını ve insanı Allah'ın varlığına kattığından bahseder. Burada diğer ideolojilerin ayırıştırıcı yanı ön plana çıkartılırken tasavvufun birleştirici unsuru vurgulanmıştır. Tasavvuf hayatının ilerleyen mertebelerindeki dünyadan soyutlanma, paraya değer vermeme, "Mülk Allah'ındır" anlayışı gibi bazı ritüel ve inançları kendi fikir yapısı üzerinden değerlendirmiştir. Bu bakımdan

⁵⁷ Tahir, *Köyün Kamburu*, 151.

⁵⁸ Tahir, *Esir Şehrin İnsanları*, 95.

⁵⁹ Tahir, *Esir Şehrin İnsanları*, 71.

Kemal Tahir'in düşünceleri, Nurettin Topçu'nun "Anadolu Sosyalizmi"yle paralellik gösterebilir:

"Eski edebiyatımızda insan anlayışı, insanı kendi kaderiyle karşı karşıya sayan merhaleye bile erişememişti. Aşkta bile derinleştikçe Allah'a O'nun çelişmesiz varlığına – gidiyor, sonunda O'na karışıp kayboluyordu. Müslüman sanatlarında trajik ve trajedinin yokluğu İslam'ın Allah'tan başka gerçek tanımaması, insana dünyaya sahip olmak hakkı tanımamasındandır. Tasavvuf sunni ideolojilerden ileri geçerek insanı Allah'ın varlığına katmış onu orada eritmiştir."⁶⁰

Anadolu insanının günlük yaşayışı ile dini arasındaki tutarsızlıklarını irdeleyen Kemal Tahir, birçok eserinde bu konuyu trajikomik bir şekilde ele alır. Halkın, dinin bazı kurallarını olduğu gibi kabul ederken bazı kuralları dilediği şekilde yorumlamasını sosyoloji literatüründe Şerif Mardin'le özdeşleşmiş "resmî din-halk dini" kavram ikilisi üzerinden analiz etmek mümkündür. Bilindiği üzere Şerif Mardin, Türkiye'deki dini modernleştirme çabalarının İttihatçılardan başlamak üzere Türkiye'de tek bir din anlayışı olduğu savı üzerine temellendirildiğini ve halkın benimsediği inancı bütünüyle "hurafe" olarak adlandırarak yanlış bir yol tutulduğunu önemle vurgulamaktadır. Mardin'e göre Türk modernleşmesini gerçekleştiren kadro, halkın kendine özgü ve kendi içerisinde tutarlı bir "halk dini" oluşturduğunu görmezden gelmiştir.⁶¹ Türk modernleşmesinin doğal bir seyirde değil de iktidar talebini ve güç istencini destekleyecek ideolojik bir söylem çerçevesinde gerçekleşmiş olması,⁶² bu tür görmezden gelmelerin önemli bir sebebini oluşturmaktadır.

Kemal Tahir, köy-kent ikilemi üzerine kurguladığı *Sağırdere* romanında "resmî din-halk dini" dikotomisine uygun bir kesiti okuyucuya sunar. Bir tür uyuşturucu maddesi olduğu için İslam dinine göre haram kabul edilen esrar, diğer zamanlarda normal görülürken Ramazan ayı münasebetiyle içilmemektedir. Aynı diyalog içinde yine rakının övülmesi başka bir paradoks olarak romandaki yerini alır:

"- Suratın sararmış gitmiş ulan! Kış sonu, güneş görmediğinden, adamın yüzü sararır, ama seninki, başka... Esrar içmeyin, sakın, başladınız mı reziller.

- Töbe... Esrar ne demek Nail Ağa.

- Hele sus!.. Benim hepsinden haberim var. Topal İsmail söyledi. "Murat Ağam duymasın!" demedin mi? "Kesin tadında..." demedin mi?

- Murat Ağam neyi duyacak? İçmiyoruz ki... Çoktan boşladık.

- Yalan! Sabah akşam içiyormuşsunuz!

- Şart olsun, yok!.. Ramazan'da ben hiç içmedim. Topal İsmail çok zorladı. "Olmaz, günahtır!" dedim. Bayramda bir gün içtik. Bayram geçeli ne kadar? On, on beş gün... İşte o zaman bu zamandır vazgeçtim...

- Vahit içiyor mu?

- Bir iki içti o da... Murat Ağam duymuş, yemin verdirmiş... Artık içmiyor. Bana kızıyor. Topal İsmail'i kovalıyor.

- İyi ediyor. Esrara alışmamalı. Rakıya bir sözüm yok... Rakı iyidir. Hovarda işi... Bunlar hep Topal İsmail'in rezilliğidir. Sana bir şey getirecekti! Getirdi mi, tılsımlı yarasa kemiğini?"⁶³

Yazarın Cumhuriyet Dönemi'nin kuruluş yıllarındaki Anadolu halkının durumunu anlattığı *Köyün Kamburu* romanında, eşkiyalardan biri olan Musa Çavuş'un menziline giren

⁶⁰ Tahir, *Notlar Sanat Edebiyat*, 114.

⁶¹ Şerif Mardin, *Din ve İdeoloji* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2012), 145-146.

⁶² Mehmet Akgül, "Türk Toplumunun Değişim Sürecinde Kamusal Alan ve Kadın", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10 (2000), 157.

⁶³ Kemal Tahir, *Sağırdere* (İstanbul: İthaki Yayınları, 2016), 44.

köylüleri vurup öldürdükten sonra; “*Gariban sürünmesin daha fazla bu hayatta, diye öldürdüm sevaptır.*” demesi de buna örnek olarak gösterilebilir.⁶⁴ Kemal Tahir’in roman karakterlerinin kullandığı pek çok diyalogda resmi din ile yaşanan din arasındaki farklılıklara rastlamak mümkündür. Bu ifadeler yazarın toplumu ciddi bir şekilde gözlemlediğini ve din ile toplum arasındaki karşılıklı etkileşimi gerçek sosyolojik tipler aracılığıyla gösterdiğini gözler önüne sermektedir.

6. Kemal Tahir Eserlerinde Din Adamı Tiplerleri

“Toplumsal tip”, bireysel olarak temsil edildiği halde çok sayıda bireyin benzeri davranış ve eylemlerinde karakteristik özellik kazanan, ortak tanımlayana dönüşen analitik bir çerçeve ve kavrayış zenginliği sağlayan⁶⁵ bir kavrama karşılık gelmektedir. Toplumsal tipler her yapı, mekân, hal ve şarta anlamını katan, toplumu renklendiren farklı insan figürlerine tekabül ederler. Sosyolojinin kurumlarından birine karşılık gelen din kurumunda da imam, şeyh, mürid, cemaat, hacı, hoca, dindar, molla gibi sosyolojik tipler karşımıza çıkmaktadır. Bu sosyolojik tipler, bilhassa hızlı geçiş yaşamış toplumların değişiminde ve dönüşümünde belirgin roller üstlenmektedirler.

Cumhuriyet döneminde din adamının önemine binaen Kemal Tahir söz konusu sosyolojik tiplere eserlerinde oldukça sık yer vermiştir. Kemal Tahir eserlerindeki din adamı tiplerine bakıldığında, *Devlet Ana* romanı hariç, neredeyse hiçbir romanında müspet yönde bir karakter görülmez. İlk dönem romanlarının bariz bir özelliği olan, dine bir sömürge aracı olarak yaklaşımını din adamı tiplerinden somutlaştırmaktadır. Son dönem eserlerinde ise dini ele alışı biraz daha sosyal işlevsel yönde farklılık göstermiştir. Bu da doğal olarak din adamları karakterleri üzerinde kendisini göstermiştir. İlk dönem eserlerinde sıklıkla kullandığı sahte dervişler, dolandırıcı mollalar ve tacizci din adamları gibi tipler son dönemdeki eserlerinde bir hayli azalmıştır. Bunun yerine farkında olarak ve olmayarak dini işlevsel yönüyle ele alan ve toplumun faydası adına kullanan karakterler yer almaya başlamıştır.

Kronolojik sıralama dikkate alındığında, Kemal Tahir eserlerinde karşılaşılan ilk din adamı tiplerine anlamındaki karakterler *Sağirdere* romanındaki Reşit Hoca ve Hacı Abdürrahim Efendi olacaktır. Yazar Reşit Hoca karakterini “*Şeytanın yattığı yerden haberi olacak kadar kurnaz bir heriftir.*” diye nitelendirir. Sevenleri ayırma, sevenleri kavuşturma, hastalık vs. için muska yazan Reşit Hoca, dini sömürü aleti olarak kullanan bir kimsedir.⁶⁶ Yazar genellikle din adamları tipleriyle halkın din aracılığıyla sömürülmesi konusunu üstü kapalı olarak işlemektedir. Hacı Abdürrahim Efendi karakteri ise romanda dindar Çorum esnafı rolündedir. Bu karakter üzerinden yazar, dinin yeniliklere kapalı olduğunu, gerici ve yobaz olduğunu vurgular. Örneğin Hacı Abdürrahim Efendi karakteri üzerinden, dinin bilime olan tutumunu göstermeye çalışır.⁶⁷ Bu eser zaviyesinden yazara göre din, bilimin önünde bir engel olmuştur. Ayrıca yeni icatların –eski düzenin korunması amacıyla– din adamları tarafından kötü gösterildiği ve insanları bunlardan uzak durmaya davet ettikleri ifade edilmiştir.

Yazarın bir başka eseri olan *Esir Şehrin Mahpusu* romanında önde gelen dini karakterlerden Mortocu Zekeriya Hoca sol gözü şaşı ve çıplak ayaklarının büyüklüğüyle görenleri şaşkına uğratar. “*Düş Yorumu*” isimli kitabını yanından ayırmaz. Bu kitabı karanlığı sapmışların ışığı, cennete girişin anahtarı olarak kabul eder. Aynı zamanda kocası şeytana uyup baştan çıkmış kadınlara muska yazar. Aynı romanın dikkat çeken bir başka karakteri de camii

⁶⁴ Tahir, *Köyün Kamburu*, 193.

⁶⁵ Mehmet Ali Aydemir, “Sunuş”, *Toplumsal Tipler*, ed. Mehmet Ali Aydemir (İstanbul: Açılım Yayınları, 2016), 8.

⁶⁶ Tahir, *Sağirdere*, 93.

⁶⁷ Tahir, *Sağirdere*, 171.

çinilerini çalmaktan yargılanan Mehmet Hoca'dır. Mehmet Hoca'nın bir başka mahkûm olan Utçu Cemile ile arası iyidir. Kadınlar koğuşunun yoldan çıkmış kadınları ile erkek mahpusları camide bir araya getirerek insanların duyguları ile oynayıp cami gibi mübarek kabul edilen bir mekânı kötü emellerine ortak eder.⁶⁸

Kemal Tahir, dini bir motif olarak "imam" tiplemesinden de eserlerinde bahseder. *Köyün Kamburu* romanındaki önemli karakterlerden biri olan Uzun İmam, romanda cahil birisi ve batıl inanışları temsil eden bir karakter olarak okuyucu karşısına çıkar. Medrese eğitimi almış olmakla birlikte dini bilgilerini kullandığı pek söylenemez. Kendi hevesine ve keyfine göre fetvalar verir. Çalık Kerim'in babası Parpar Ahmet'in dövülmesi ve bunun ölümle sonuçlanma fetvası buna örnektir:

"-Ecinni derneğine her sopa kar etmez. Bunun yolu başka... Müslümanın bir bölümü sopalarken, bir bölümü Allahu Ekber diyecek... Kafasından başka, gönlün nereye dilerse vurursun.

Uzun Hoca oğlanların koşturduğu değneklerden en uygununu kendisine ayırdı, ötekilerini de yardımcılara dağıttı.

-Kafaya vurulmayacak. Her Allahu Ekber'de sopalar iki kere inecek. Sevabı büyüktür. Bu sebeple acımayacaksınız. Çünkü adama değil ecinniye vurulmaktadır. Avcuna tükürdü. Yallah Bismillah başlayalım.! Allahu Ekber!"⁶⁹

Kendi yetiştirdiği öğrencilerinden biri olan Çalık Kerim tarafından, yine kendi öğrencilerini taciz ettiğinin ortaya çıkarılması Uzun İmam'ı hiddetlendirir.⁷⁰ Kemal Tahir burada, dinin bizzat kendisinin var ettiği bazı problemlerin, yine kendi sonunu hazırladığı mesajını vermektedir. Ancak durum her zaman böyle olmamaktadır. Romanda iki dini karakter bir şekilde anlaşmaya varır. Bu anlaşma da dini grup ve yapılanmaların kendi içinde kendi ayıp ve kusurlarını örtmesi üzerine verilen bir mesaj olabilir.

Kemal Tahir'in eserlerinde "molla" tiplemesiyle de karşılaşılır. *Köyün Kamburu* romanında Osmanlı'nın son dönemlerinin Anadolu'daki yansımalarını ele alan Kemal Tahir'in hiç şüphesiz en dikkat çekici karakterlerinden birisi Çalık Kerim'dir. Frengi hastası Parpar Ahmet ve Topal Ayşe çiftinden dünyaya gelen, psikolojik ve patolojik rahatsızlıklarla çocukluğunu geçiren Çalık Kerim, ilk olarak çobanlık mesleğine alıştırılır. Köyde ailelerin gizli hallerini gözetleyen Kerim bu halin duyulması üzerine yayladan kovularak Narlıca'ya döner. Uzun imam için de tehlike arz etmeye başlayan Çalık Kerim annesinin de ricasıyla köyden uzaklaştırılması için medreseye gönderilir. Çalık Kerim sakat olduğu için savaşa çağrılmaz. Medreseden dönüşünden sonra birtakım işlerle uğraşan Çalık Kerim sonunda karaborsacılık ve faizle köyün ağası haline gelir. Frengi hastası bir baba ve topal olan bir anne karakterleri üzerinden doğumu anlatılan Çalık Kerim karakteri, dinin dünyada hastalıklı bir zihniyet olarak var olmasını simgeler. Doğduğu andan itibaren diğer çocuklardan farklı olarak büyüüp gelişmesi bu söylevleri destekler niteliktedir:

"Kerim, beş buçuk yaşında ayağa kalktığı zaman boynu kalın, omuzları geniş, göğsü kabarık, pazıları pehlivan pazıları gibi şişkindi. Bacakları kısa kaldığı için kolları gövdesine bakarak çok uzun duruyordu. Hızlandığı sıralarda dizlerini kırmadan lap lap sıçrayıp harmanlayarak yürüdüğünden, leş önünde, kanatları açık dolaşan tika basa doymuş akbaba kuşlarına benzemekteydi. Huyu da akbaba kuşundan farksız... Öyle ağır-tembel, öyle sessiz hain! Ablak, kara yağız yüzünde inadına çatık kaşları, kocaman kara gözleriyle adama, canını alacakmış gibi gizliden gizleye bakıyor, «Ulan böyle domuz gibi neye bakmaktasın?» diyenlere dişlerini gösterip aklınca gülüyordu.

⁶⁸ Tahir, *Esir Şehrin İnsanları*, 119.

⁶⁹ Tahir, *Köyün Kamburu*, 29.

⁷⁰ Tahir, *Köyün Kamburu*, 115.

- Anlaşıldı- dediler-, bu oğlan «topal mopal» değil, bildiğimiz Çalık...» İyi ya, köy yerinde bu böylece ne işe yarar, hay Allah!
- Bu mu? Bunun yedi köye zararı dokunacak, görürsünüz.
- Ne belli canım! Bu gibiler bakarsın «hal sahibi» olurlar da işe yararlar.”⁷¹

Çalık Kerim başkalarının hayatlarını gözleyerek romanda sahneye çıkar, buradan Çalık Kerim’in nezdinde dini var edenin başkalarının hayatı olduğunu yazar okuyucuya sezdirir. İlk dini eğitimini babasının katili Uzun İmam’dan alan Çalık Kerim, ilerleyen yıllarda medrese eğitimine devam eder. Bu dini eğitimlerden sonra vahşileşip hırsızlık yapmaya başlayan Çalık Kerim’i toplum içinde barındıran, toplumun din zaafı ve acıma duygusudur.⁷² Çalık Kerim karakteri romanda dini sembolize ederek sakat ve kambur bir şekilde dünyaya gelmesiyle birlikte, insanların zaaflarından yararlanıp sonunda insanları kölesi haline getirmesiyle noktalanmıştır. Ayrıca Çalık Kerim’in sakat olması onu ülkenin Kurtuluş Mücadelesinde gerilere itmiştir. Yazar bu karakter üzerinden dinin ve dindarlığın savaş esnasında bir işe yaramadığını okuyucuya sezdirir. Her ne kadar diğer bazı romanlarında dinin Kurtuluş Mücadelesine faydalı olan yönlerini ele alsın da yazarın bu romanda dinden beklentisi somut ve dünyevi adımlar atmasıdır.

Kemal Tahir romanlarında molla karakterleri genellikle hayatlarını herhangi bir zorlukla mücadele etmeden ve topluma yük olarak idame ettiren, dini kendi geçimleri için bir sömürü aracı olarak kullanan kişiler şeklinde sunulurken Devlet Ana romanındaki “şeyh” tiplmesi bunun istisnasını oluşturur. Diğer romanlarından ayrılarak farklı bir dönemi, Osmanlı’nın kuruluş dönemini anlattığı bu eserinde dini kimliğe sahip karakterler de diğer romanlarından farklı bir kişiliğe sahiptir. Toplumsal hayatın hemen her alanını olumlu icraatlarla besleyen⁷³ Ahi teşkilatının babası kabul edilen ve İt Burnu’nda kerametleri her tarafa yayılan Şeyh Edebali dini otoritenin başı kabul edilir. Devlet başkanı seçiminde, savaş izninde, akıl danışmak için Şeyh Edebali’den icazet alınır. Söylediği kuralmışçasına sorgulanmayıp uygulanır. Şeyh Edebali karakteri bu yönüyle dinin siyasete olan etkisini göstermek için iyi bir örnek olarak kabul edilebilir. Verdiği kararların sonuçlarının genellikle toplum ve devlet adına faydalı olarak sonuçlanması da yazarın bu dönem için dini karakterlere diğer romanlarından farklı bir bakış açısı ile yaklaştığını gösterir niteliktedir:

“-Karacahisar tekfurı canımıza kıyıp atımızı sürmenin Konya Sultanlığına başkaldırmak olduğunu bilir. Kendi okunu kullanması meydan okumaktır. Benim hesabımcı, böyle bir işi, göze alamaması gerekti bugünlerde... Dünder, fırsattan yararlanıp gazileri dervişleri savaşa kıskırtacaktır. N'apıp yapıp önleyeceksin! Zaman kazanmaya bakacaksın...

-Durup bir an soluklandı:- Dayanabilir misin, savaş kıskırtmalarına? Sen kendini zorla tutmaktasın, kaç yıldır?

-Osman Bey güvenle gülümseyince sevindi:- Çok yaşa! Bu akşam yara tazedir, gürültü çok olur. Hele fukara Bacıbey hiç zapt edilmez! Gürültünün dermanı yumuşaklıktır. "İlle de gece baskını" diye diretirler. Bu gece Oğuz'u iyi tut! Yarın erkenden bin, İtburnu'na Şeyhimiz Edebali Hazretleri'ne yetiş! Osman başını hızla kaldırdı, gözlerini kuşkuyla kırıştınp her kehmede duraklayarak konuştu:

-Gerekli midir? Ben durdururum amcamın takımını... Sonra gidilse... İyice yorulmuştu. Her yanı bıçak sokulur gibi sızladığı halde gülümsedi. Osman'ın kendisinden gizli Şeyh'in kızını istediğini vermediği için karşılaşmayı göze alamadığını biliyordu.

⁷¹ Tahir, *Köyün Kamburu*, 40.

⁷² Hüküm, *Şair-Sosyolog Kemal Tahir*, 65.

⁷³ Mustafa Tekin, “Bir Sosyal Kontrol Aracı Olarak Ahilik ve Toplumsal Dinamikleri”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21 (2006), 219-235.

-Olmaz! Derin geçineyiz! Mutlak kendin görüşeceksin, dediğini işleyeceksin! Ülkede yeni bir iş olmasa, bize savaşımlardı. Hadi git! Yatıştır halkı... Tanrı yardımcın ola!"⁷⁴

Sonuç

Eserlerinden hareketle yapılacak sosyolojik incelemeler bağlamında Kemal Tahir'in Türk Edebiyatında önemli bir yeri vardır. Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş gibi sancılı bir süreçte Türk toplumundaki yapısal değişiklikleri gözlemlemiş, bizatihi kendisi de bu değişimlerden üzerine düşen payı almış ve bu değişimleri eserlerine yansıtmıştır. 63 yıllık yaşamına 19 büyük roman, 15 ciltlik *Notlar* dizisi, onlarca hikâye, tefrika, polisiye ve film senaryosu sığdıran yazarın en büyük muhayyilelerinden birisi, yerli ve milli bir Türk Romanı meydana getirmek istemesidir. Ortaya koyduğu eserlerin yıllar içinde onlarca yayınevi tarafından binlerce baskı yapması, roman ve senaryolarının beyaz perdeye taşınması ve bu filmlerin bizzat devleti temsil eden kanallarda yayınlanması, söz konusu hayalinin gerçekleştiğini bizlere gösterir niteliktedir.

Kemal Tahir, dini toplumsal bir ürün olarak değerlendirir; ona göre din, toplumun tarihsel, kültürel ve sosyolojik dinamikleri içerisinde ortaya çıkan ve bu dinamikler doğrultusunda biçimlenen bir yapıdır. Bununla birlikte, din yalnızca toplumdan etkilenmekle kalmaz; aynı zamanda toplumun düşünsel, ahlaki ve kurumsal yapılanmasını da etkileyen güçlü bir unsurdur. Bu karşılıklı etkileşim, tarih boyunca kesintisiz bir biçimde sürmüş ve din-toplum ilişkisini dinamik bir yapı hâline getirmiştir. Kemal Tahir'in bilhassa ilk dönem eserlerinde karşımıza çıkan bu yaklaşımı, diyalektik düşünceye açık bir biçimde yaslanmakta; dini aşkın ve metafizik bir gerçeklikten ziyade, maddi dünyada kök salmış, toplumsal ilişkilerle iç içe geçmiş somut bir olgu olarak konumlandırmaktadır.

Kemal Tahir, gözlemlediği toplumun inancı olması dolayısıyla romanlarında İslam'a da yer vermiştir. Bununla birlikte farklı dinlere mensup bireyleri de kurgusal evrenine dahil ederek romanlarının tematik çeşitliliğini ve toplumsal yansıtıcılığını artırmıştır. Anadolu toplumunun dönüşüm sürecinde dinin belirleyici bir rol oynadığını düşünen yazar, karakterlerini çoğunlukla onların din anlayışları üzerinden inşa etmiş ve böylelikle toplumsal yapının çözümlemesini bu perspektif üzerinden gerçekleştirmiştir. Nitekim bazı eserlerinde İslam dini ile Müslüman bireyleri bilinçli biçimde birbirinden ayırarak toplumsal dönüşümün kaynağını doğrudan İslam'da değil; İslam'ı yanlış yorumlayan ve yanlış şekilde yaşayan Müslümanlarda aramıştır.

Kemal Tahir'in fikirleri çizgisel bir doğrultuda ilerlememiştir. Yazarın düşünce yapısı ve hayata bakış açısının değişmesi, romanlarına da farklı biçimde yansımıştır. Gençlik dönemindeki Marksist bakış açısının bir sonucu olarak ilk romanlarında İslam dinine veya din adamı tiplerine yönelik sıkça karşılaşılan eleştirel tavır, son dönem eserlerinde azalma temayülü göstermiştir. Nitekim Kemal Tahir'in son dönem eserlerine bakıldığında toplumu bir arada tutmanın ve topluma dinamiklik kazandırmanın bir yolu olarak dinin işlevsel anlamdaki gerekliliği vurgulanmıştır. Kurtuluş Savaşı yıllarında ülkenin milli birlik ve beraberliğini sağlama adına müftü ve din adamları tarafından halka yapılan çağrılar ve bunun sonucu olarak savaşın dönüm noktasına yapılan katkı, bu işlevselliğin tezahürlerinden biri olarak sayılabilir.

Kemal Tahir, içinde bulunduğu dönem ve etkilendiği fikirler neticesinde Osmanlı Devleti'nin dine olan bağlılığı hasebiyle geri kaldığı düşüncesini bir müddet savunmuştur. Ancak düşüncelerinin olgunlaşmasıyla birlikte Osmanlı Devleti'nin Tanzimat Dönemi ile girdiği kendi tabiriyle "batılâşma" çalışmalarının bir sonuç vermediğini, devletin çöküşünü yalnızca kısa bir süreliğine ertelediğini belirtmiştir. Bu çöküşün gerçek sebebinin din/İslam değil; ihraç

⁷⁴ Tahir, *Devlet Ana*, 115.

edilmeye çalışılan ve bu topraklara yabancı kalan ıslahatların olduğuna dikkat çeken Kemal Tahir, bir toplumun, başkalarının kavramlarıyla kendi medeniyetini inşa edemeyeceği fikrini sıklıkla vurgulamaktadır. Sonuç olarak Kemal Tahir'in geniş çaplı külliyyatının, sosyal bilimlerin farklı disiplinlerinde yapılacak yeni çalışmalar için kıymetli bir hazine teşkil ettiğini önemle belirtmek gerekmektedir.

Author Contribution / Yazar Katkısı: *Research design* / Çalışmanın tasarlanması: HHC (%50), MDD (%50); *Literature review* / Literatür taraması: HHC (%50), MDD (%50); *Data collection* / Veri toplama: HHC (%50), MDD (%50); *Data analysis* / Veri analizi: HHC (%50), MDD (%50); *Writing the article* / Makalenin yazımı: HHC (%50), MDD (%50); *Revision the article* / Makale revizyonu: HHC (%50), MDD (%50).

Funding / Finansman: *This research received no external funding.* / Bu araştırma herhangi bir dış fon almamıştır.

Conflicts of Interest / Çıkar Çatışması: *The authors declare no conflict of interest.* / Yazarlar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Sustainable Development Goals (SDG) / Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları (SDG):
4 Quality Education / Nitelikli Eğitim

Kaynakça

- Akgül, Mehmet. "Türk Toplumunun Değişim Sürecinde Kamusal Alan ve Kadın". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10 (2000), 155-180.
- Aydemir, Mehmet Ali. "Sunuş". *Toplumsal Tipler*. ed. Mehmet Ali Aydemir. 8. İstanbul: Açılım Yayınları, 2016.
- Bozdağ, İsmet. *Kemal Tahir Sohbetleri* (3. baskı). Ankara: Bilgi Yayınevi, 1980.
- Coşkun, Sezai. *Kemal Tahir Şahsiyeti, Eserleri, Fikirleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006.
- Coşkun, Sezai. *Kemal Tahir'in Dili*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2000.
- Çoruhlu, Yaşar. *Türk Mitolojisinin ABC'si*. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 1999.
- Gündüz, Olgun. *Türk Romanında Toplumsal Gerçeklik: Kemal Tahir Örneği*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011.
- Hüküm, Muhammed. *Kemal Tahir Romanlarının Edebiyat sosyolojisi Açısından İncelenmesi*. Ankara: Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016.
- Hüküm, Muhammed. *Şair-Sosyolog Kemal Tahir*. İstanbul: İthaki Yayınları, 2017.
- K., Ömer Faruk. *Türkiye'nin Ruhu Kemal Tahir*. Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2018.
- Kabaca, Elif. *Kemal Tahir'in Din ve Toplum Görüşleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Kahraman, Kemal. "Kemal Tahir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 25/228-229. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Karaca, Alaatin. "Dragomanlar Ülkesinde Yerli Bir Aydın". *Kitap Zamanı* 50 (2010), 45-52.
- Mardin, Şerif. *Din ve İdeoloji*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2012.
- Merriam, Sharan B. *Nitel Araştırma -Desen ve Uygulama İçin Bir Rehber-*. çev. Selahattin Turan. Ankara: Nobel Yayınları, 2015.
- Öz, Asım. *Kemal Tahir Kitabı: Bir Aydın Üç Dönem*. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2021.
- Özkırımlı, Atilla. "Kemal Tahir". *Türk Edebiyatı Ansiklopedisi*, 3/472-744. İstanbul: Cem Yayınevi, 1987.
- Özlük, Nuran. "Kemal Tahir'in Türk ve Dünya Edebiyatı'na Bakışı". *International Journal of Social Science* 5/1 (2012), 295-344.
- Sağlık, Şaban. "Kemal Tahir'de Kavramsal ve Eleştirel Düşünme Yöntemi". *Hece Dergisi* 181 (2012), 26-45.
- Solmaz, Bünyamin. "Dine Sosyolojik Bakış Açılarındaki Gelişmeler". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31 (2011), 29-53.
- Tahir, Kemal. *Batılaşma*. İstanbul: Bağlam Yayınları, 1992.
- Tahir, Kemal. *Bozkırdaki Çekirdek*. İstanbul: İthaki Yayınları, 2016.
- Tahir, Kemal. *Devlet Ana*. İstanbul: İthaki Yayınları, 2017.
- Tahir, Kemal. *Esir Şehrin İnsanları*. İstanbul: İthaki Yayınları, 2015.
- Tahir, Kemal. *Göl İnsanları*. İstanbul: İthaki Yayınları, 2015.
- Tahir, Kemal. *Karılar Koşuşu*. İstanbul: İthaki Yayınları, 2005.
- Tahir, Kemal. *Köyün Kamburu*. İstanbul: İthaki Yayınları, 2006.
- Tahir, Kemal. *Kurt Kanunu*. İstanbul: İthaki Yayınları, 2016.
- Tahir, Kemal. *Notlar 10 Osmanlılık - Bizans*. İstanbul: Bağlam Yayınları, 1992.
- Tahir, Kemal. *Notlar Çöküntü*. İstanbul: Bağlam Yayınları, 1992.
- Tahir, Kemal. *Notlar Sanat Edebiyat*. İstanbul: Bağlam Yayınları, 1989.
- Tahir, Kemal. *Notlar Sosyalizm/ Toplum ve Gerçek*. İstanbul: Bağlam Yayınları, 1992.

- Tahir, Kemal. *Sağirdere*. İstanbul: İthaki Yayınları, 2016.
- Tahir, Kemal. *Yorgun Savaşçı*. İstanbul: İthaki Yayınları, 2016.
- Tekin, Mustafa. "Bir Sosyal Kontrol Aracı Olarak Ahilik ve Toplumsal Dinamikleri". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21 (2006), 219-235.
- Türk Dil Kurumu*. Erişim 16 Mart 2025. <https://sozluk.gov.tr/?ara=motif>
- Yavuz, Nevzat. *Kemal Tahir'in Siyasal ve Toplumsal Görüşleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi., 2000.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Kader". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 24/58-63. Ankara: TDV Yayınları, 2001.
- Yiğit, İrfan. *Türkiyeli Bir Aydın Kemal Tahir*. Çorum Belediyesi Arşivi Yayınları, 2013.
- Zeka, Semih. "Devlet Ana'da Din". *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi* 5 (2016), 761-783.

Research Article

Religious Motifs in Kemal Tahir's Works

Hasan Hüseyin CANDEMİR¹ Mustafa Derviş DERELİ² ¹ Doktora Öğrencisi, Erciyes Üniversitesi, Din Sosyolojisi Anabilim Dalı, Kayseri, Türkiye
*PhD Candidate, Erciyes University, Department of Sociology of Religion, Kayseri, Türkiye*ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6639-2129> | ROR ID: <https://ror.org/047g8vk19> | hashuscan@gmail.com² Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Sosyolojisi Anabilim Dalı, Konya, Türkiye
Assoc. Prof., Necmettin Erbakan University, Faculty of Theology, Department of Sociology of Religion, Konya, Türkiye
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0263-7606> | ROR ID: <https://ror.org/013s3zh21> | mdervisdereli@erbakan.edu.tr

*Corresponding Author/Sorumlu Yazar

EXTENDED ABSTRACT

Introduction: This study examines Kemal Tahir's approach to religion and his religion-centered ideas by drawing directly on his own literary works. The main research problem of the study can be formulated as follows: "Which religious themes and motifs are present in the works of Kemal Tahir, one of the leading writers of the Republican period?" The aim of the study is to reveal how a writer who lived during the formative years of the Republic of Türkiye addressed the interaction between society and religion, based on Kemal Tahir's life, intellectual framework, and literary production. The study has been developed around two main objectives: First, to shed light on Kemal Tahir's life and mindset; and second, to analyze the relationship he constructs between religion and society through the religious motifs he engages with in his works.

Method: In this research, in addition to a literature review, document analysis, one of the qualitative research techniques, was employed. Document analysis refers to the systematic examination by the researcher of a wide range of materials such as books, written documents, archival records, newspapers, official meeting minutes, personal diaries, memoirs, letters, emails, and social media posts within the scope of the study. In this context, nineteen works by Kemal Tahir were examined in detail, and words, concepts, sentences, and paragraphs in which the terms religion/Islam appear directly or are related to religion/Islam were identified. These sections were sociologically analyzed under relevant headings through direct quotations from the original works and were further elaborated by situating them within various historical and sociological contexts.

Findings: Kemal Tahir regards religion as a social product; according to him, religion is a structure that emerges within the historical, cultural, and sociological dynamics of society and is shaped in line with these dynamics. At the same time, religion is not merely influenced by society; it is also a powerful factor that affects the intellectual, moral, and institutional structuring of society. This reciprocal interaction has continued uninterrupted throughout history and has rendered the relationship between religion and society a dynamic one. This approach, which is particularly evident in Kemal Tahir's early works, is clearly grounded in dialectical thinking and positions religion not as a transcendent or metaphysical reality but as a concrete phenomenon rooted in the material world and deeply intertwined with social relations.

Discussion: Kemal Tahir's ideas did not develop in a linear way. Changes in the author's intellectual framework and worldview were also reflected in different ways in his novels. As a consequence of the Marxist perspective, he adopted during his youth, a frequently encountered critical attitude towards Islam and representations of religious figures is evident in his early novels. However, this tendency shows a noticeable decline in his later works. Indeed, an examination of Kemal Tahir's later novels reveals an emphasis on the functional necessity of religion as a means of holding society together and imparting dynamism to it. The calls made to the public by muftis and religious figures during the years of the War of Independence, which aimed to ensure national unity and solidarity, and contributed to the turning points in the war, can be considered one manifestation of this functionality.

Conclusion: As a result of the historical context in which he lived and the ideas that influenced him, Kemal Tahir initially held the view that the Ottoman Empire had fallen behind due to its religious beliefs. However, as his thinking evolved, he came to believe that the so-called “Westernization” efforts initiated during the Tanzimat period failed to produce meaningful results, postponing the state’s collapse for a short time. Emphasizing that the true cause of the decline was not religion or Islam, but rather the attempted importation of foreign reforms that remained alien to these lands, Kemal Tahir increasingly stressed the idea that a society cannot build its own civilization through the concepts of others.

Recommendation: It is particularly noteworthy that Kemal Tahir abandoned, in his later works, the idea he defended in his early period—namely, that the Ottoman Empire declined due to its strong attachment to religion—and instead foregrounded the view that the reforms implemented were incompatible with the social and cultural codes of these lands. Future studies on this subject, should further explore this intellectual transformation from the perspectives of sociology and the sociology of religion.

Keywords: Sociology of Religion, Kemal Tahir, Religion, Society, Religious Motifs.